

Ernst JINGER
Odmotnik

"Sada i ovde"

Odmetanje u šumu - iza ovog naslova ne krije se nikakva idila. Čitalac čak mora da se pripremi za jedan sumnjiv ishod koji će voditi ne samo van utrтиh staza, već i van granica posmatranja.

Reč je o jednom sržnom pitanju našeg vremena, to jest o pitanju koje u svakom slučaju donosi sa sobom opasnosti. Uostalom, mnogo govorimo o pitanjima, baš kao što su to činili naši očevi i dede. U međuvremenu se, naravno, znatno izmenilo ono što se u ovom smislu naziva *pitanjem*. Da li smo toga već dovoljno svesni?

Još jedva da su prošla vremena kada su takva pitanja poimana kao velike zagonetke, skoro kao univerzalne zagonetke, i to sa optimizmom koji je verovao da može da ih reši. Druga pitanja su pre važila kao praktični problemi, poput ženskog pitanja ili uopšte socijalnog pitanja. I ti problemi smatrani su rešivim, mada manje istraživanjem, a pre razvojem društva u nove poretke.

U međuvremenu je socijalno pitanje na širokim područjima naše planete rešeno. Besklasno društvo ga je tako razvilo da je pre postalo deo spoljne politike. Naravno, to ne znači da time pitanja uopšte nestaju, kako se u prvom oduševljenju verovalo - pre se javljaju druga i više goruća. Tačkim jednim se ovde bavimo.

2

Čitalac je verovatno i sam iskusio da se bit pitanja izmenila. Živimo u vremenima kada nam neprekidno prilaze sile koje postavljaju pitanja. A te sile nisu ispunjene samo idealnom žedi za znanjem. Približavajući se sa svojim pitanjima, one od nas ne očekuju da dajemo prilog objektivnoj istini, čak ni da doprinosimo rešenju problema. Ne pridaju važnost našem rešenju, pridaju je našem odgovoru.

To je važna razlika. Ona pitanja približava saslušanjima. To će moći da se prati na razvojnem procesu koji od biračkog listića vodi do upitnika. Birački listić cilja da utvrdi čisto brojčane odnose i njihovo vrednovanje. On treba da dokuči biračevu volju, a izborni postupak je tako podešen da ta volja biva prikazana čisto i bez tudićih uticaja. Izvore, stoga, često prati i jedno osećanje sigurnosti, pa čak i moći, kakvo odlikuje slobodan akt volje dat u pravnom prostoru.

Savremenik od kojeg se zatraži da preda upitnik daleko je od takve sigurnosti. Odgovori koje daje puni su posledica; često od njih zavisi njegova sudska bina. Vidimo kako čovek dospeva u situaciju u kojoj se od njega zahteva da stvara dokumente koji sračunato vode njegovoj propasti. A kakve bezznačajne stvari danas često određuju propast.

Biva jasno da se u ovoj promeni načina postavljanja pitanja nagoveštava jedan poredak sasvim drukčiji od onog koji smo zatekli početkom našeg veka. Ovde više nema stare sigurnosti i naše mišljenje mora da se podešava prema tome. Pitanja nas sve napadnije saleću, skoljavaju, a način na koji odgovaramo biva sve značajniji. Pri tom valja uzeti u obzir da je i čutanje neki odgovor. Pitaju nas zašto smo tada i tu čutali i ispostavljaju nam za to račun. To su zamke vremena kojima niko ne može da umakne.

Čudno je kako u takvom stanju sve postaje odgovor u ovom posebnom smislu i time materija za odgovornost. Tako se možda ni danas ne uvida dovoljno jasno u kojoj se meri, recimo, glasački listić preobratio u upitnik. Čoveku koji ne-ma baš sreću da živi u nekom prirodnom rezervatu to je u međuvremenu, ukoliko on *dela*, jasno. Pa mi svoje delanje uvek podešavamo prema opasnosti pre nego svoje teorije. Ali tek sa osvešćenjem stičemo novu sigurnost.

Birač, dakle, na kojeg mislimo prići će glasačkoj kutiji sa sasvim drugim osećanjima nego njegov otac ili deda. Izvesno joj najradije ne bi ni prilazio, ali bi se upravo time izrazio nedvosmislen odgovor. Ali se i učestvovanje čini opasnim ako moraju da se uzmu u obzir nauka o otiscima prstiju i prepredeni statistički postupci. A zašto birati u jednoj situaciji u kojoj više nema izbora?

Odgovor glasi da se našem biraču glasačkim listićem pruža prilika da učestvuje u jednom činu masovne podrške. Ne smatruj svakog dostoјnjim ove prednosti - tako u listama sigurno nedostaju imena bezbrojnih neznanaca od kojih se regrutuju nove vojske robova. Birač, stoga, obično zna šta se od njega očekuje.

Utoliko su stvari jasne. U meri u kojoj se razvijaju, diktature slobodne izbore zamenjuju plebiscitom. Ali obim plebiscita prevazilazi onaj isečak koji su pre njega zauzimali izbore. Izbori čak postaju jedan od oblika plebiscita.

Plebiscit može da ima javni karakter kada se predstavljaju vode ili simboli države. Prizor velikih, strasno uzbudjenih masa jedan je od najvažnijih znakova da smo stupili u jedno novo razdoblje. U takvom okružju vlada ako ne jednodušnost, a ono sigurno jednoglasnost, jer ako bi se ovde digao neki drugi glas, obrazovali bi se vrtlozi koji bi uništili njegovog davaoca. Zbog toga pojedinac koji na ovaj način

želi da se istakne može odmah da se odluči i na atentat: po posledicama to se svodi na isto.

Ali tamo gde se plebiscit kamuflira u oblike slobodnih izbora, pridavaće se važnost karakteru tajnosti. Diktatura time teži da pribavi dokaz da se ne samo oslanja na ogromnu većinu, već i da je njen odobravanje ukorenjeno u slobodnoj volji pojedinaca. Veština vodenja sastoji se ne samo u tome da se pitanja postave na pravi način, već istovremeno u režiji koja je monopolistička. Ona proces ima da prikaže kao zaglušujući hor koji izaziva strah i divljenje.

Dovde su se stvari činile pregleđnim, mada novim za starijeg posmatrača. Birač sebe vidi suočenog sa pitanjem na koje se iz osnovanih razloga preporučuje odgovor u smislu pitaoca. Stvarna teškoća je, međutim, u tome da istovremeno treba da ostane sačuvana iluzija slobode. A time se pitanje, kao svaki moralni proces u ovim prostorima, uliva u statistiku. Sa njenim pojedinostima želimo bliže da se pozabavimo. One vode ka našoj temi.

3

Tehnički gledano, izbori na kojima se sto procenata glasova daju u željenom smislu jedva da predstavljaju teškoću. Ova cifra je dostignuta, čak i premašena, već time što se u izvesnim srezovima pojavilo više glasova nego glasača. Tako nešto ukazuje na greške u režiji na kakve neće hteti da pristane svako stanovništvo. Tamo gde su na delu finiji propagandisti, stvari stoje otprilike ovako:

Sto procenata: to je idealna brojka, koja kao svi ideali, vazda ostaje nedostižna. Možemo joj se, međutim, približiti - baš kao što se u sportu izvesnim, i nedostižnim, rekordima približavamo za delice sekundi ili metara. A koliko smo da bude približavanje, to opet određuje mnoštvo zamršenih promatranja.

Tamo gde je diktatura već snažno učvršćena, devedeset procenata glasova za bi već prejako odudaralo. Da se u svakom desetom krije potajni protivnik - ne može se ni pomisliti da su ljudi stvarno takvi. Nasuprot tome, brojka nevažećih glasova ili glasova *protiv* koja se kreće oko dva procenta, bila bi ne samo podnošljiva, nego i povoljna. Na ova dva procenta nećemo baš gledati kao na staro gvožđe i brisati ih. Oni su vredni bližeg posmatranja. Neslućene pojave danas nalazimo upravo u nedostatnostima.

Korist od ova dva glasa za zakazivača izbora je dvosstruka: oni usmeravaju onih preostalih devedeset osam gla-

sova time što pokazuju da je svaki od njihovih davalaca svoj glas mogao da dâ kao ona dva procenta. Time njegovo *da* dobija na vrednosti, biva istinito i punovažno. Diktatorima je važan dokaz da sloboda da se kaže *ne* kod njih nije izumrla. U tome je jedan od najvećih komplimenata koji se mogu dati slobodi.

Druga prednost naša dva procenta je u tome što oni održavaju neprekidno kretanje na koje su upućenę diktature. Iz tog razloga one običavaju da se još uvek izdaju kao "stranka", mada je to besmisleno. Sa sto procenata bio bi dostignut ideal. To bi donelo sa sobom opasnosti koje su povezane sa svakim ispunjenjem. Zaspati se može i na lovorkama građanskog rata. Pred prizorom svake velike fraternizacije moramo da se pitamo: gde je neprijatelj? Takva priključivanja su istovremeno isključivanja - isključivanja nekog trećeg i omraženog, koji je ipak neophodan. Propaganda je upućena na jedno stanje u kojem je državni neprijatelj, klasni neprijatelj, neprijatelj naroda, doduše potučen do nogu i već postao gotovo smešan, ali ipak još nije sasvim izumro. Diktature ne mogu da žive od čistog odobravanja ako istovremeno mržnja i sa njom strah ne daje protivteže. Tako bi kod sto procenata dobrih glasova teror postao besmislen: nailazilo bi se još samo na ispravne. To je drugo značenje ona dva procenta. Oni dokazuju da su dobri glasači doduše u ogromnoj većini, ali da nisu potpuno neugroženi. Naprotiv, može se prepostaviti da s obzirom na tako ubedljivo jedinstvo samo jedna posebna zainaćenost može da se ponaša neučesnički. Radi se o saboterima sa glasačkim listićem - a šta je bliže pameti od pomisli da će oni, kada se ukaže prilika, preći i na druge oblike sabotaže?

To je tačka u kojoj glasački listić postaje upitnik. Nije pri tom potrebno da se za dati odgovor prepostavlja neko individualno jemstvo, ali možemo biti sigurni da postoje brojčani odnosi. Može biti izvesno da se ona dva procenta prema pravilima dvojnog knjigovodstva pored izborne statistike pojavljuju i u drugim registrima, recimo u spiskovima imena u robijašnicama ili radnim logorima, ili na onim mestima gde sam Bog broji žrtve.

To je druga funkcija koju ova sićušna manjina vrši u odnosu na ogromnu većinu - prva se, kao što smo videli, sastojala u tome da je onim devedeset osam procenata tek ona pribavila vrednost, čak stvarnost. Još je, međutim, važnije da niko ne želi da ga ubrajaju u ona dva procenta u kojima se nazire jedan opak tabu. Naprotiv, svak će smatrati važnim da obznani da je dao ispravan glas. A ako slučajno spada u ona dva procenta, onda će to držati u tajnosti i prema najboljim prijateljima.

Dalja prednost ovog tabua sastoji se u tome da je on upravljen i protiv klase nebirača. Neučestvovanje spada u držanja koja uznemiravaju Levijatana, ali čiju mogućnost spoljni posmatrač lako precenjuje. Ono se, suočeno sa pretećom opasnošću, brzo gubi. Tada će se uvek moći računati sa skoro bezostatnim učešćem na izborima, a neće mnogo manji biti ni broj glasova datih u smislu pitaoca.

Birač će smatrati važnim da ga vide dok glasa. Ako želi da otkloni svaku sumnju, onda će nekim poznanicima i pokazati listić pre nego što ga stavi u glasačku kutiju. Najbolje je to činiti uzajamno kako bi moglo da se dokaže da je krstić stajao na pravom mestu. Ovde postoji obilje poučnih varijanti o kojima naivni Evropljanin, koji nije mogao da prouči takve situacije, ništa i ne sanja. Tako u likove koji se stalno vraćaju spada "gradanin pokorni" koji predaju svog listića propraća otprilike rečima:

"Moglo bi se glasati i javno."

Na to dežurni sa blagonaklonim, proročkim smeškom:
"Da, da - ali nije potrebno."

Poseta takvih mesta oštiri oči u proučavanju pitanja vlasti. Približavamo se jednom od živčanih čvorišta. Ali odvelo bi predaleko ako bismo se bavili pojedinostima ovog ustrojstva. Zadovoljićemo se time da posmatramo neobičnu pojavu čoveka koji je u takav lokal stupio u čvrstoj nameri da glasa sa ne.

4

Namera našeg čoveka možda uopšte nije tako neobična; možda je dele mnogi drugi, verovatno znatno više od pomenua dva procenta glasačkog tela. Međutim, režija pokušava da mu predoči da je veoma usamljen. I ne samo to - većina treba da imponuje ne samo brojčano, nego i znacima moralne nadmoći.

Možemo da pretpostavimo da je naš glasač dugoj, nedvosmislenoj propagandi, što se znalački pojačava sve do dana izbora, odolevac zahvaljujući svojoj razboritosti. To nije bilo jednostavno; uz to se izjašnjavanje koje se od njega zahteva zaogrće većma poštovanja vrednim pitanjima; pozivaju ga da učestvuje na izborima slobode ili u izjašnjavanju za mir. A ko ne voli mir i slobodu? On bi morao biti nečovek. To onom *ne* već pridaje kriminalan karakter. Loš birač liči na zločinca koji se prikrada mestu zločina.

Kako se za razliku od njega dobar birač oseća okrepljen ovim danom! Još za doručkom primio je preko radija po-

slednji podsticaj, poslednje uputstvo. Zatim izlazi na ulicu na kojoj vlada svečarsko raspoloženje. Sa svake kuće, sa svakog prozora vise zastave. U dvorištu izbornog lokala pozdravlja ga kapela koja svira marševe. Muzikanti su uniformisani, a ni u izbornoj prostoriji ne nedostaje uniformi. Dobrom biraču će u oduševljenju promaći da o glasačkoj kabini ipak jedva da može da se govori.

To je, naravno, okolnost koja pre svega drugog zaokuplja pažnju lošeg birača. On sebe sa svojom olovkom vidi naspram uniformisanog izbornog kolegijuma čija ga blizina zbujuje. Popunjavanja se obavljaju na stolu koji je možda čak zastrl ostacima zelene zavese. Ovo ustrojenje je bez sumnje tačno promišljeno. Nije verovatno da se mesto koje birač obeležava krstićem može videti. Ali da li je ono suprotno sasvim isključeno? Još juče je čuo gde šapuću da se glasački listići, navodno, numerišu pisaćim mašinama bez trake u boji. Istovremeno mora da se uveri da li mu i čovek iza njega ne gleda preko ramena. Sa zida, usiljeno se smešći, gleda dole na njega džinovski portret takođe uniformisanog šefa države.

Glasački listić kojem se sada okreće takođe zrači sugestivnom snagom. On je rezultat brižljivih promišljanja. Ispod reči "Izbori slobode" vidi se veliki krug na koji suvišno pokazuje strelica: "Ovde je mesto za tvoje *da*." Pored njega se skoro gubi mali krug određen za *ne*.

Došao je veliki trenutak: birač popunjava svoj listić. Zamislimo da stojimo uz njega; zaista je glasao za *ne*. Doduše, taj čin je presečna tačka fikcijâ koje ćemo još ispitati: izbori, birač, izborni plakati, to su etikete za sasvim različite stvari i tokove. To su skrivalice. U svom usponu diktatori velikim delom žive od toga da njihovi hijeroglifi još ne mogu da se dešifruju. A onda nađu svog Šampoliona. On, doduše, ne vraća staru slobodu. Ali uči pravim odgovorima.

Ima se utisak da je naš čovek dospeo u zamku. To njegovo držanje ne čini manje vrednim divljenja. Mada se kod njegovog *ne* radi o izjašnjavanju na izgubljenoj poziciji, ono će ipak nastaviti da deluje. Naravno, tamo gde se stari svet još kupa u svetlosti večernjeg sunca, na lepim proplanцима, na ostrvima, ukratko u blažim klimama, ono neće biti zapaženo. Tamo imponuju onih devedeset osam drugih glasova datih od mogućih sto. A pošto se već odavno sve nepromišljenije slavi kult većine, ona dva procenta se previdaju. Oni, naprotiv, preuzimaju ulogu da većinu učine očiglednom i nadmoćnom, jer kod sto odsto većina bi otpala.

U zemljama, dakle, u kojima se još zna za prave izbore uspeh će isprva izazvati čuđenje, pažnju, pa i zavist. Ako se njegovo dejstvo ispolji i u spoljnoj politici, ova osećanja mo-

gu da se preobrate u mržnju i prezir. I tada će, za razliku od Boga pred Sodomom, prevideti onu dvojicu pravednika. Čuće se mišljenje da su se tamo svi zakleli davolu i da su zreli za zasluženu propast.

5

Sada ćemo zanemariti onih devedeset osam procenata i okrenuti se preostalim dvama kao zrncima zlata koja smo isejali. U ovu svrhu proći ćemo kroz zaključana vrata iza kojih se broje glasovi. Ovde stupamo u jedan od tabu prostora plebiscitarne demokratije o kojoj postoji samo *jedno* zvanično mišljenje i bezbroj došaptavanih.

Gremijum koji ovde zatičemo biće takođe uniformisan, ali možda bez sakoa, ispunjen duhom ugodne intimnosti. Biće obrazovan od lokalnih predstavnika vladajuće i jedine stranke, zatim od propagandista i policajaca. Štimung je kao kada vlasnik radnje broji pazar, mada nije bez napetosti, pošto su svi prisutni više ili manje odgovorni za rezultat. Čitaju se glasovi *da* i glasovi *ne* - jedni sa blagonaklonom, drugi sa zločudnom satisfakcijom. Uz to dolaze nevažeći glasovi i prazni listići. Raspoloženje biva najneugodnije kada se pojavi epigram nekog šaljivčine kakvi su, naravno, postali retki. Poput svega što prati slobodu, u dosegu tiranije nedostaje humor, ali vic biva i utoliko oštiri ako se za njega rizikuje glava.

Prepostavićemo da se nalazimo na tački na kojoj je propaganda u svom zastrašivanju već prilično uznapredovala. U ovom slučaju među stanovništvom će kolati glasine da su velika mnoštva glasova *ne* pretvorena u potvrđne odgovore. Biće da to verovatno uopšte nije bilo potrebno. Čak se možda dogodilo i ono suprotno ukoliko je pitalac morao da izmisli još glasova *ne* da bi postigao broj koji je izračunao. Izvesno ostaje da on biračima daje zakon, a ne oni njemu. Time biva vidljiva politička detronizacija masa koju je usavršio 19. vek.

Pod ovim okolnostima moglo bi već mnogo da znači ako se u glasačkoj kutiji nađe samo jedan glas *ne* od mogućih sto. Od njegovog davaoca može da se očekuje da će ispaštati za svoje mišljenje i za svoju predstavu o pravdi i slobodi.

6

Možda u ovom glasu, ili pre u njegovom davaocu, valja tražiti razlog zašto se ne ostvaruju termitske prilike što nas vazda ugrožavaju. Račun koji se duhu često čini prispelem za plaćanje ne biva na ovoj tački poravnjan, premda ostaje samo sićušan delić.

Ovde, dakle, nailazimo na stvaran otpor, naravno na otpor koji još ne poznaje svoju sopstvenu snagu niti način na koji je valja upotrebiti. Stavljujući svoj krstić na opasno mesto, naš birač je učinio upravo ono što je nadmoćni protivnik očekivao od njega. To je čin svakako hrabrog čoveka, ali istovremeno jednog od bezbrojnih analfabeta u novim pitanjima vlasti. Radi se o nekom kome se mora pomoći.

Ako ga je u izbornom lokaluu spopalo osećanje da stupa u zamku, onda je prepoznao situaciju u kojoj se našao. Nailazio se na mestu na kojem stvarima što su se dešavale nije više odgovaralo nijedno ime. Pre svega, kao što smo videli, on nije popunio glasački listić, nego upitnik, nije stoga stajao u slobodnom odnosu, već je bio konfrontiran sa svojom vlašću. A obeležavajući krstićem, kao jedini od stotinu, svoje *ne*, sudelovao je u vladinoj statistici. Dao je, izlažući se pri tom sasvim nesrazmerno opasnosti, protivniku željena obaveštenja. Ovoga bi sto odsto glasova bilo više uz nemirilo.

Ali kako da se ponaša naš čovek ako propusti poslednju pruženu mu mogućnost za izražavanje mišljenja? Ovim pitanjem dotičemo jednu novu nauku, naime učenje o slobodi čoveka naspram primenjene sile. To daleko prevazilazi naš pojedinačni slučaj. Mi, međutim, o njemu želimo prvo da damo svoj sud.

Glasač stoji pred nevoljom da ga na slobodno odlučivanje poziva jedna vlast koja sa svoje strane ne pomišlja da se drži pravila igre. To je ista vlast koja od njega iziskuje zaklinjanje, dok ona sama živi od kršenja zakletvi. On, dakle, uplaćuje dobar ulog u varljivu banku. Stoga нико ne može da mu prebaci ako ne prihvati da odgovori na pitanje i prečuti svoje *ne*. On na to ima pravo ne samo iz razloga samoodržanja, već u ovom držanju može da se ispolji i prezir prema vlastodršcu koji čak i nadmašuje jedno *ne*.

Ovim se ne želi reći da sada *ne* našeg čoveka mora biti izgubljeno za spoljni svet. Naprotiv - samo ono ne treba da se pojavi na mestu koje je vlastodržac za to odabrao. Postoje druga mesta na kojima mu je ono znatno neprijatnije - poput belog ruba izbornog plakata, javnog telefonskog imenika ili gelendera mosta preko kojeg svakodnevno prelaze hiljade ljudi. Ovde bi kratka rečenica poput "Rekao sam *ne*" stajala na boljem mestu.

Mladom čoveku kojem se daje ovakav savet moralo bi se kazati još ponešto čemu uči tek iskustvo, kao sledeće: "Prošle nedelje dogodilo se u jednoj ovdašnjoj fabrici traktora da je na nekom zidu bila napisana reč 'glad'. Naredili su radnicima da se postroje i da isprazne džepove. Među olovkama našla se jedna čiji je vrh nosio tragove kreča."

S druge strane, diktature svojim sopstvenim pritiskom otvaraju niz nezaštićenih mesta koja pojednostavljaju i skraćuju napad. Tako, da ostanemo kod našeg primera, nije potrebna čak ni gore pomenuta rečenica. Bila bi dovoljna i rečka "ne", i svako čiji bi pogled pao na nju tačno bi znao šta ona ima da znači. To je znak da podjavljivanje nije potpuno uspelo. Baš na monotonim podlogama simboli naročito zasijaju. Sivim površinama odgovara zgušnjavanje na najužem prostoru.

Znaci mogu da se javljaju i kao boje, figura ili predmeti. Tamo gde oni nose karakter slova, pismo se preobraća natrag u pismo u slikama. Time ono stiče neposredan život, postaje hijeroglifsko i sada, umesto da objašnjava, nudi građu za objašnjenja. Moglo bi se još dalje skraćivati i umesto "ne" pisati jedno jedino slovo - recimo, slovo W. To bi onda moglo, recimo, da znači: *Wir, Wachsam, Waffen, Wölfe, Widerstand.** Moglo bi da znači i: *Waldgänger* **

To bi bio prvi korak van sveta koji nadzire i kojim vlada statistika. A odmah se javlja i pitanje da li je pojedinac i dovoljno jak za tako smeо čin.

7

Na ovoj tački treba uzeti u obzir dva prigovora. Moglo bi se pitati da li je to jedno odricanje zabeleženo na glasačkom listiću besmisleno. Na visokom moralnom stupnju nema iznesenih sumnji. Taj čovek izražava svoje mišljenje, pred bilo kojim forumom. On se miri i sa svojom propašću.

Tome ne treba protivurečiti, mada bi ovaj zahtev praktično značio iskorenjivanje elite i mada bi bilo čak slučajeva u kojima se on zlonamerno zastupa. Ne, takav glas ne može da se izgubi, mada se daje na izgubljenoj poziciji. Upravo mu to dodeljuje poseban značaj. On neće uzdrmati protivnika, ali menja onog koji se odlučio za njega. On je do sada bio nosilac jednog političkog ubedenja, među ostalima - naspram nove primene sile on postaje borac koji prinosi ne-

* Mi, Budan, Oružje, Vukovi, Otpor (prim. prev.).

** *Waldgänger* znači: onaj koji odlazi, koji se odmeće, u šumu. Reč je u ovoj knjizi prevodena sa *Odmetnik* (prim. prev.).

posrednu žrtvu, možda mučenik. Ova promena nezavisna je od sadržine njegovog ubedenja - stari sistemi, stare stranke se i same menjaju kada dođe do susreta. Ne nalaze puta natrag ka nasledenoj slobodi. Demokrata koji je jednim prema devedeset devet glasova glasao za demokratiju istupio je time ne samo iz svog političkog sistema, nego i iz svoje individualnosti. To onda deluje daleko van površnog događanja time što posle njega ne može u starom smislu više biti ni demokratije ni individue.

To je razlog zbog kojeg su pod cezarima propali brojni pokušaji povratka republici. Republikanci su bili izginuli u građanskom ratu ili su iz njega izašli promjenjeni.

8

Drugi prigovor još je teže opovrći - biće da ga je deo čitalaca već stavio: Zašto samo ovo jedno *ne* da ima težinu? Pa zamislivo je da se među devedeset devet drugih glasova nalaze i takvi koji su dati iz punog, poštenog ubedenja i sa valjanim razlozima.

Doista, to se ne može poreći. Stigli smo ovde do tačke u kojoj ne izgleda moguće nikakvo sporazumevanje. Primedba je umesna i ako je dat samo *jedan* istinski glas *da*.

Zamislimo jedan idealan glas *da* i idealan glas *ne*. U njihovim davaocima nazreo bi se razdor koje vreme krije u sebi, koji čak svoje *da* i *protiv* uzvikuje i u grudima pojedinca. *Da* bi označavalo nuždu, *ne* slobodu. Proces istorije teče tako da na njega deluju obe sile, i nužda i sloboda. On degenerira tamo gde nedostaje jedna od ovih dveju sila.

Koja će se od dveju strana videti, ne zavisi samo od situacije, već prevashodno od posmatrača. Ali njemu će protivstrana uvek biti primetna. Njega u njegovoj slobodi ograničava nužnost, ali on baš kroz tu slobodu daje stil nužnosti. To čini različitim način na koji ljudi i narodi udovoljavaju vremenu i/ili propadaju zbog njega.

U odmetanju u šumu mi posmatramo slobodu pojedinca u tom svetu. Uz to valja opisati i teškoću, čak zaslugu koja se sastoji u tome da je neko u tom svetu pojedinac. Da se taj svet, i to nužno, menja i još se menja, to se ne poriče, samo se time menja i sloboda, doduše ne u svojoj biti, ali i te kako u formi. Živimo u doba Radnika;* biće da je ta teza u međuvremenu postala jasnija. Odmetanje u šumu stvara unutar ovog poretka pokret koji ga razlikuje od zo-

* Odlomak iz knjige "Radnik" objavljen je u časopisu "Gradac" broj 92-93-94, koji je u celini posvećen Jingeru. Prim. izd.

oloških oblika. To nije ni liberalan ni romantičan čin, nego manevarski prostor malih elita koje znaju i šta vreme zahteva, i još nešto više.

9

Davalac onog jednog glasa još nije Odmetnik. Istorijски gledano, on je čak u zaostatku. To se naslućuje i u samom činu njegovog negiranja. Tek kada sagleda partiju koju igra, moći će da ponudi sopstvene i možda iznenadjuće poteze.

Zato će, pre svega, morati da izade iz okvira starih predstava o većini koje još uvek deluju, mada su ih prosvetlili već Berk * i Rivarol ** U tom okviru, manjina od jednog procenta biće sasvim beznačajna. Videli smo da ona pre služi da potvrdi ubedljivu većinu.

To se menja čim se statistika napusti u korist vrednujućih promatranja. U ovom smislu onaj jedan glas toliko se razlikuje od svih drugih da im čak određuje kurs. U njegovog davaoca možemo se uzdati da zna ne samo da formira sopstveno mišljenje, već i da ostane pri njemu. Možemo, stoga, našem čoveku pripisati i hrabrost. Ako se, u možda dugim vremenima čiste primene sile, nailazi na pojedince koji znanje o pravdi čuvaju i uz žrtve, onda se oni moraju tražiti baš ovde. I kada čute, uvek će, kao nad nevidljivim grebenima, oko njih biti kretanja. Na njima se pokazuje da premoć, i tamo gde istorijski menja, ne može da stvara pravo.

Ako stvari gledamo pod ovim uglom, moć pojedinca usred nehijerarhizovanih masa ne čini se tako neznatnom. Mora se imati na umu da je taj pojedinac gotovo uvek okružen bližnjima, na koje deluje i koji, ako on padne, dele njegovu sudbinu. I ovi bližnji razlikuju se od članova građanske porodice ili od dobrih poznanika za kakve se znalo u prošlosti. Reč je o jačim vezama.

Iz toga rezultira otpor ne samo jednog prema sto birača, nego jednog prema sto stanovnika. Ovaj račun sadrži prazninu utoliko što su uključena i deca, premda u građanskom ratu čovek biva rano punoletan i rano odgovoran. S druge strane, u zemljama sa starom istorijom prava ovu brojku biće potrebno povisiti. Ali nije više reč o brojčanim odnosima, nego o zgušnjavanjima bivstva, a time stupamo u novi period. Ovde nije bitno da li mišljenje pojedinca protivureči

* Edmund Berk (Edmund Burke), 1729-1797, engleski publicista, političar i filozof, duhovni vođa "vigovaca", protivnik Francuske revolucije. - Prim. prev.

** Antoan Rivarol (Antoine Rivarol), 1753-1801, francuski pisac. - Prim. prev.

mišljenju stotine ili hiljade drugih. Stoga njegovo znanje, njegova volja, njegovo dejstvo mogu biti protivteža znanju, volji i dejstvu desetorice, dvadesetorice ili hiljade drugih. Ako se samo odlučio da izade iz statistike, onda će mu se sa tim odvažnim činom ukazati i besmislenost njenog dejstvovanja koje je daleko od izvora.

Zadovoljićemo se da u gradu od deset hiljada stanovnika naslutimo sto ljudi koji su odlučili da učine kraj sili. U nekom milionskom živi deset hiljada Odmetnika, ako hoćemo da se služimo ovim imenom ne sagledavajući još njegov dojem. To je ogromna snaga. Ona je dovoljna za obaranje i jakih silnika. Pa diktature nisu samo opasne, one su i u opasnosti, pošto brutalno uvećavanje moći nadaleko podstiče nenaklonost. U takvoj situaciji postojanje sićušnih manjina izaziva podozrenje, pre svega ako su one usavršile neku taktku.

Ovim se objašnjava džinovski rast policije. Razrastanje policije i vojske u državama u kojima je odobravanje postalo tako ubedljivo činiće se na prvi pogled čudnim. Ono, dakle, mora biti znak da je u istoj srazmeri porasla potencija manjine. To, u stvari, i jeste slučaj. Od čoveka koji na takozvanim izborima mira glasa sa *ne* moći će se svakako očekivati otpor, a naročito onda kada vlastodržac dospe u teškoće. Nasuprot tome, nikako se ne može sa istom izvesnošću računati da će se, kada se stvari poljuljaju, sačuvati odobravanje one druge devedesetdevetorice. Manjina je u takvom slučaju ravna sredstvu jakog i nepredvidivog dejstva koje prožima državu.

Da bi se dokučili, posmatrali i nadzirali ovi začeci, potrebno je veliko mnoštvo policije. Nepoverenje raste sa odobravanjem. Što se ideo dobrih glasova više približava stotom procentu, to veći biva broj sumnjivih, jer treba prepostaviti da su sada nosioci otpora iz jednog statistički obuhvativog porekta prešli u onaj nevidljivi koji označavamo kao odmetanje u šumu. Sada već svako mora da se nadzire. Osmatranje prodire svojim organima u svaki blok, u svaku stambenu zgradu. Ono čak pokušava da prodre u porodice i svoje poslednje trijumfe postiže u samooptuživanjima na velikim šou-procesima: ovde vidimo kako individua nastupa kao svoj sopstveni policajac i sudeluje u svom uništenju. Ona nije više, kao u liberalnom svetu, nedeljiva, već je od strane države razdeljena na dve polovine, jednu koja je kriva, i jednu drugu koja sama sebe okriviljuje.

Kakav čudan prizor, videti kako su te visoko naoružane države što se prse posedovanjem svih sredstava moći istovremeno tako preosetljive. Briga koju moraju da poklone policiji umanjuje njihovu spoljašnju moć. Policija ograničava

vojni budžet, i ne samo budžet. Kada bi velike mase bile onako providne, onako istosmernih atoma kao što to tvrdi propaganda, onda ne bi bilo potrebno više policije nego što ovčaru treba ovčarskih pasa za njegovo stado. To nije slučaj, jer se u sivom stadu kriju vuci, to jest: prirode koje još znaju šta je to sloboda. A ti vuci nisu jaki sami po sebi, već postoji i opasnost da oni, kada svane zlo jutro, svoje osobine prenesu na masu, tako da od stada postane čopor. To je mora vlastodržaca.

10

U osobenost našeg vremena spada povezivanje značajnih nastupa sa beznačajnim interpretatorima. To se, pre svega, uočava po njegovim velikim ljudima; ima se utisak da je reč o likovima kakvih čovek koliko hoće može naći u ženevskim ili bečkim kafanama, u provincijskim oficirskim menzama ili opskurnim karavanserajima. Tamo gde se, nadilazeći običnu snagu volje, javljaju crte duhovnosti, može se zaključiti da još postoji stara grada, na primer kod Klemansoa*, kojeg možemo označiti kao iver od stare klade.

Ono što u vezi sa ovim prizorom ljuti jeste spoj tako male visine i ogromne funkcionalne moći. To su ljudi pred kojima drhte milioni, od čijih odluka zavise milioni. A ipak su to oni isti za koje se mora priznati da ih je duh vremena izabrao nepogrešivim zahvatom, ako se on želi posmatrati sa jednog od njegovih mogućih aspekata, naime sa aspekta moćnog rušitelja. Sve te eksproprijacije, obezvredivanja, glajhšaltovanja, likvidacije, racionalizacije, socijalizacije, elektrifikacije, komasacije, deobe i pulverzacije ne prepostavljaju ni obrazovanje ni karakter, od kojih oboje pre štete automatizmu. Zato, gde se u predelu radionica** polaže na moć, profitira onaj u kojem se beznačajnost nadvisuje jakom voljom. Ove teme, a naročito njenih moralnih implikacija, opet ćemo se latiti na drugom mestu.

Ali, u istoj meri u kojoj radnja psihološki počinje da opada, ona tipološki biva značajnija. Čovek stupa u veze koje ne obuhvata odmah svešću, a kamoli da ih uobličava - optika koja ovaj prizor čini shvatljivim stiće se tek vremenom. Tek tada će biti moguća vladavina. Neko dogadanje mora prvo da se shvati pre nego što na njega može da se utiče.

* Žorž Klemanso (Georges-Benjamin Clemenceau), 1841-1929, francuski političar, predsednik vlade 1906-1909 i 1917-1920. - Prim.prev.

** Jinger pod *predelom radionica* podrazumeva nešto što je sasvim suprotno njegovoj šumi, dakle svakodnevnost, prosečnost, plitkost, banalnost, (ma-lo)gradanštinu, čistinstvo. - Prim.prev.

Vidimo kako se sa katastrofama pojavljuju likovi koji pokazuju da su im dorasli i koji će ih nadživeti kada imena slučajeva odavno budu zaboravljena. U njih se, pre svega, ubraja lik Radnika koji sigurno i nepokolebljivo korača ka svojim ciljevima. Vatra propasti samo ga sve sjajnije ističe. On još sija u neizvesnoj titanskoj svetlosti; ne slutimo u kojim prestonicama, u kojim kosmičkim metropolama će podići svoj tron. Svet nosi njegovu uniformu i oruđa, a ponekad i njegovu prazničnu odeću. Pošto on stoji tek na početku svog razvojnog puta, poređenja sa postignutim mu ne pogoduju.

U sledu iza njega nastupaju drugi likovi - i takvi u kojima se sublimira patnja. U njih se ubraja Neznani junak, neznanac, koji upravo zato živi ne samo u svakoj prestonici, nego i u svakom selu, u svakoj porodici. Poprišta borbe, njeni vremenski ciljevi, pa čak i narodi koje su zastupali, utanaju u neizvesno. Požari se hладе, a ostaje nešto drugo, zajedničko, čemu se više ne okreću volja i strasti, ali mu se posvećuju umetnost i obožavanje.

Ali kako to da se ovaj lik jasno povezuje sa sećanjem na prvi, ali ne sa sećanjem na drugi svetski rat? To se temelji na činjenici da sada jasno izlaze pred nas oblici i ciljevi svetskog građanskog rata. Time ono vojničko uzmiče u drugi plan. Neznani junak je još heroj, pobednik vatreñih svetova, koji usred mehaničkih uništenja na sebe preuzima velike terete. Tako je on pravi potomak zapadnog viteštveta.

Drugi svetski rat se od prvog razlikuje ne samo po tome što nacionalna pitanja otvoreno ulaze u pitanja građanskog rata i podređuju se njima, već istovremeno po tome što jača razvitak svega mehaničkog i u automatizmu se približava krajnjim granicama. To sa sobom donosi pojačane napade na nomos i etos. U vezi sa ovim dolazi do potpuno bezizlaznih opkoljavanja od strane nadmoćne sile. Materijalna bitka prerasta u bitku u obruču, u jednu Kanu kojoj nedostaje antička veličina. Patnja raste na način kojim se nužno isključuje herojstvo.

Kao svi strateški likovi, tako i ovaj daje tačnu sliku vremena koje pokušava da svoja pitanja pojasni u vatri. Bezzlazna opkoljenost čoveka odavno je pripremana, a pripremile su je teorije koje teže logičkom i potpunom objašnjenju sveta i idu ruku pod ruku sa tehničkim razvitkom. Prvo dolazi do racionalnog, a onda i do društvenog okruživanja protivnika; tome se u dati čas priključuje istrebljenje. Nema beznadežnije sudbine nego dospeti u takav tok stvari u kojem je pravo postalo oružje.

11

Takvih pojava je u ljudskoj istoriji oduvek bilo i moglo bi se ubrojati u grozote koje retko nedostaju tamo gde se vrše velike promene. Više uz nemirava to što svirepost preti da postane element, instrument novih tela vlasti, i što joj je pojedinac bespomoćno prepušten.

Ovo ima više razloga, a pre svega taj da je racionalno mišljenje svirepo. To onda ulazi u planove. Pri tom naročitu ulogu igra gašenje slobodne konkurenčije. Ono izaziva čudan odraz u ogledalu. Konkurenčija, kao što joj ime kazuje, liči na trku, u njoj se oni najspretniji izbore za nagradu. Tamo gde ona otpadne, preti neka vrsta penzionerstva na državni trošak, dok spoljašnja konkurenčija, medusobna trka država, i dalje opstaje. U ovu prazninu ubacuje se teror. Svakako, do njega dovode druge okolnosti: ovde se pokazuje jedan od razloga iz kojih on opstaja. Brzina proizvedena trkom mora sada da proizvede strah. Standard tamo zavisi od pritiska, a ovde od vakuma. Tamo korak diktira pobednik, a ovde onaj kome je još gore.

S tim je u vezi da se u drugom slučaju država oseća pri-nuđenom da deo stanovnika stalno podvrgava jezovitom kinjenju. Život je postao siv, ali može izgledati podnošljiv onome ko pored sebe ugleda tamu, apsolutno crnilo. U tome se, a ne na privrednom polju, kriju opasnosti od velikih planiranja.

Izbor ovako progonjenih slojeva ostaje proizvoljan; uvek će se raditi o manjinama koje se ili profiliraju po prirodi stvari, ili bivaju konstruisane. Sasvim je jasno da pri tom ujedno bivaju ugroženi svi koji se izdvajaju nasleđem i talentom. Ova klima se prenosi na postupanje prema pobedenima u ratu; ona se nadovezuje na prebacivanje opšte krivice za satiranje zarobljeničkih logora glađu; za prinudni rad, za istrebljenje na širokim prostranstvima i za odbacivanje preživelih.

Shvatljivo je da će čovek u ovoj situaciji radije hteti da nosi najteže terete nego da ga uračunavaju u "one druge". Automatizam, izgleda, kao od šale razbija ostatke slobodne volje, a proganjanje je postalo zgusnuto i opšte kao jedan element. Bekstvo možda стоји otvoreno malobrojnim povlašćenima i obično pogoršava situaciju. Otpor kao da okrepljuje moćnike, pruža im željenu priliku za intervenciju. U takvom slučaju ostaje kao poslednja nada da bi se ovaj proces mogao istrošiti sam od sebe poput vulkana koji se isprazni sipajući vatru. Za to vreme za tako opkoljenog čoveka mogu postojati samo dve brige: ispuniti plan i ne odstupiti od norme. To deluje sve do zona sigurnosti gde ljudi zahvata panika od propasti.

Na ovoj tački se postavlja pitanje, i to ne samo teorijski, već u svakoj današnjoj egzistenciji, da li se, ipak, ne može poći i nekim drugim putem? Pa postoje prolazi, planinske staze koje se otkrivaju tek posle dugih penjanja. Došlo je do jedne nove koncepcije moći, do jakih, neposrednih koncentracija. Da bi se tome oduprlo, potrebna je nova koncepcija slobode koja ne može imati nikakve veze sa izbledelim pojmovima što se danas vezuju za ovu reč. To, pre svega, prepostavlja ne samo želju da se ostane neostrižen, već i da se pusti kosa.

I, doista, uvideće se da u tim državama sa njihovom policijom što je postala premoćna nije izumrlo svako kretanje. Oklop novih Levijatana ima svoje rupe koje se stalno opipavaju, a to prepostavlja i oprez i smelost do sada nepoznate vrste. Tako se brzo javlja misao da elite ovde utiru put borbi za jednu novu slobodu koja zahteva velike žrtve i ne sme da se protumači na način koji je nedostojan nje. A mora se naprsto gledati na jaka vremena i prostore da bi se našla poređenja, možda na vremena hugenota ili gerilaca kakve je Goja video u svojim "Desastres". Naspram toga, juriš na Bastilju, kojim se još i danas hrani svest o slobodi, ostaje nedeljna šetnja u predgrađa.

U osnovi se tiranija i sloboda ne mogu posmatrati pojedinačno, premda, vremenski gledano, smenjuju jedna drugu. Može se, naravno, reći da tiranija ukida i uništava slobodu - ali, s druge strane, tiranija može postati moguća samo tamo gde se sloboda domesticirala i rasplinula se u prazan pojam o sebi.

Čovek je sklon da aparaturu gradi, ili da je izbegava, i tamo gde mora da crpe iz sopstvenih izvora. To je nedostatak fantazije. On mora da poznaje tačke na kojima ne sme da dozvoli da mu otkupljuju njegovu suverenu odluku. Dok su stvari u redu, biće vode u vodovodnoj cevi i struje u priključku. Ako su ugroženi život i imovina, alarmni poziv privlače vatrogasce i policiju. Velika opasnost krije se u tome da se čovek i suviše čvrsto uzda u ove pomoći i postane bespomoćan kada one izostanu. Svaki komfor mora da se plati. Situacija domaće životinje povlači za sobom situaciju životinje za klanje.

Katastrofe ispituju u kojoj su meri ljudi i narodi još originalno utemeljeni. Da li bar još jedna korenska žila neposredno ulazi u zemlju - od toga s onu stranu civilizacije i njenog osiguranja, zavise zdravlje i izgledi za život.

To se pokazuje u fazama najjače ugroženosti u kojima aparati čoveka ne samo da ostavljaju na cedilu, već ga opkoljavaju na način koji se čini bezizlaznim. Tada on ima da odluči da li želi da preda partiju ili da je nastavi najdubljom

unutrašnjom i sopstvenom snagom. U ovom slučaju on se odlučuje na odmetanje u šumu.

12

Nazvali smo Radnika i Neznanog junaka dvama od velikih likova našeg doba. U Odmetniku ćemo sagledati treći koji se sve češće javlja.

U Radniku se delatni princip razvija u pokušaju da na nov način prožme univerzum i ovlada njime, dosegnu blizine i daljine koje još nije videlo nijedno oko, obuzdaju sile koje još niko nije oslobođio. Neznani junak stoji u senci akcija, kao požrtvovanik što u velikim vatreñim pustinjama nosi terete i koji kao dobri, ujedinjujući duh biva prizivan ne samo unutar narodâ, već i među njima. On je neposredno sin Zemlje.

Odmetnikom, međutim, nazivamo onog koji sebe, pošto ga veliki proces osami i liši domovine, na kraju vidi prepuštenog propasti. To bi mogla biti sudbina mnogih, čak svih - mora, dakle, da se priključi još jedna odredba. Ona je u tome da je Odmetnik rešen da pruža otpor i namerava da vodi, možda bezizglednu borbu. Odmetnik je, dakle, onaj koji poseduje izvorni odnos prema slobodi koji se, vremenski gledano, ispoljava u tome što on namerava da se suprotstavi automatizmu i da ne povuče njegovu etičku konzekvencu, fatalizam.

Ako ga tako posmatramo, postaće nam jasno koju ulogu Odmetnik igra ne samo u mislima, nego i u stvarnosti naših godina. Pa danas se svako nalazi u situaciji prinude, a pokušaji da se prinuda ukine liče na smelete eksperimente od kojih zavisi jedna još daleko veća sudbina od sudbine onih koji su rešeni da se odvaže na njih.

Jedan tako smeо čin može da se nada uspehu samo onda ako mu tri velike sile umetnosti, filozofije i teologije nude pomoć i krče put u bezizlazu. Pozabavilićemo se pojedinačno svakom od njih. Neka prethodno bude rečeno samo da u umetnosti tema opkoljenog pojedinca doista stiče sve više prostora. Prirodno, ovo će naročito doći do izražaja u prikazivanju čoveka kakvo pristaje pozornici i bioskopu, ali pre svega romanu. I stvarno, vidimo kako se perspektiva menja ukoliko slikanje napredujućeg društva ili društva u raspadanju smenjuje razračunavanje pojedinca sa tehničkim kollektivom i njegovim svetom. Prodirući u njegove dubine, autor i sam postaje Odmetnik, jer autorstvo je samo ime za nezavisnost.

Od ovih prikazivanja vodi prava linija ka Edgaru Alanu Pou. Vanrednost je kod ovog duha sadržana u štedljivosti. Lajtmotiv čujemo još pre nego što se digne zavesa, a kod prvih taktova znamo da predstava može početi da nam preti. Precizne matematičke figure su istovremeno sudbinske figure; na tome se zasniva njihova nečuvena sugestivna moć. Vrtlog, to je levak, neodoljivi usis kojim privlači praznina, Ništa. Vodena jama daje nam sliku kazana, sve tešnjeg okruženja, prostor se sužava i skoljava pacove. Klatno je oličenje mrtvog, merljivog vremena. Ono je oštri Kronosov srp koji se njiše sa njega i ugrožava okovanog, ali koji ga istovremeno oslobada ako on zna da se posluži njime.

U međuvremenu se gusta mreža podnevaka i uporednika ispunjavala morima i zemljama. Priklučilo se istorijsko iskustvo. Sve izveštačeniji gradovi, automatske veze, ratovi i građanski ratovi, mačinski pakao, sive despotije, zatvori i rafinirana uhodenja - sve su to stvari koje su dobile imena i koje čoveka danonoćno zaokupljaju. Vidimo ga kao smelog planera i mislioca gde razmišlja o daljem putu i izlazu, vidimo ga u akcijama kao upravljača mašinama, ratnika, zatvorenika, kao partizana usred njegovih gradova što čas gore, čas su svečano osvetljeni. Vidimo ga kao čoveka koji prezire vrednosti, kao hladnog račundžiju, ali i u očajanju, kada usred lavirinta pogled traži zvezde.

Ovaj proces ima dva pola - prvo, pol celine koja, poprimajući obliče sve veće moći, napreduje sa svakim otporom. Ovde vlada savršen pokret, imperijalni razvoj, potpuna bezbednost. Na drugom polu vidimo pojedinca, napačenog i nezaštićenog, u takođe savršenoj nebezbednosti. Ovo dvoje se uslovjava, jer formiranje velike moći živi od straha, a prinuda biva naročito dejstvena tamo gde je povećana osetljivost.

Ako se umetnost, u bezbrojnim pokušajima, ovom novom čovekovom situacijom bavi kao pravom temom, onda to prevazilazi prikazivanje. Pre se radi o eksperimentima sa najvišim ciljem koji se sastoji u tome da se sloboda i svet ujedine u novoj harmoniji. Tamo gde se to ispoljava u umetničkom delu, nagomilani strah mora da se procepi poput magle na prvom jutarnjem suncu.

Strah spada u simptome našeg vremena. On deluje utočište prepadnije što se nadovezuje na jednu epohu velikih individualnih sloboda u kojoj je i beda, kako je opisuje, recimo, Dikens, bila postala gotovo nepoznata.

Kako je došlo do takvog prelaza? Ako bi se htio izabrati granični dan, onda, valjda, nijedan ne bi bio podesniji od onog kada je potonuo "Titanik". Ovde se oštrosudaraju svetlost i senka: nadmenost napretka sa panikom, najviši komfor sa razaranjem, automatizam sa katastrofom koja se čini kao saobraćajna nesreća.

U stvari, rastući automatizam i strah sasvim su tesno povezani, i to utoliko što se čovek u korist tehničkih olakšanja ograničava u odlučivanju. To dovodi do raznovrsnih lagnosti. Ali nužno mora da se povećava i gubitak slobode. Pojedinac ne stoji više u društvu kao drvo u šumi, već liči na putnika u vozilu što se brzo kreće, koje može da se zove "Titanik", ali i Levijatan. Sve dok je vreme dobro i vidik priјatan, on jedva da će opaziti stanje manje slobode u koje je dospeo. Javlja se, naprotiv, optimizam, osećanje moći koje proizvodi brzina. To se menja onda kada izrone ostrva što bljuju vatru i ledeni bregovi. Tada ne samo da tehnika prelazi sa komfora na druga područja, već se istovremeno uočava nedostajanje slobode - bilo u pobedi elementarnih sila, bilo time što pojedinci koji su ostali jaki vrše absolutnu komandnu vlast.

Pojedinosti su poznate i mnogostruko opisane: one padaju našem najprivatnijem iskustvu. Ovde bi se mogao zamisliti prigovor da je bilo i vremenâ straha, apokaliptične panike, a da ih nije instrumentirao i pratilo ovaj karakter automatizma. Ostavićemo to po strani, jer automatsko biva strašno tek kada se ispoljava kao jedan od oblika, kao stil, zle kobi, kako je to tako nenadmašno prikazao Hijeronimus Boš. Ali, bilo da se kod modernog straha radi o sasvim narоčitom strahu, ili samo o savremenom stilu univerzalnog straha koji se opet vraća - mi ne želimo da se zadržavamo kod ovog pitanja, već hoćemo da postavimo protivpitanje koje nam leži na srcu: da li je možda moguće umanjiti strah dok automatizam nastavlja da postoji ili se, kao što se može predvideti, dalje približava perfekciji? Da li bi, dakle, bilo moguće istovremeno ostati na brodu i zadržati pravo na sopstvenu odluku - to jest ne samo zaštititi, već i ojačati korene koji su još zarobljeni u pratlu? To je ono pravo pitanje naše egzistencije.

To je pitanje koje se danas krije iza svakog savremenog straha. Čovek pita kako da izbegne uništenje. Ako se ovih godina na bilo kojoj tački Evrope sedi i razgovara sa znanicima ili neznanicima, razgovor će se uskoro okrenuti opštem i izaći će na videlo sav taj jad. Uvideće se da su skoro svi ti muškarci i žene zahvaćeni panikom kakva kod nas nije bila poznata od ranog srednjeg veka. Zapaziće se da se oni sa nekom vrstom opsednutosti sunovraćuju u svoj strah čiji

simptomi izbijaju otvoreno i bestidno. Tu se prisustvuje takmičenju duhova koji se prepriru da li je bolje pobeći, sakriti se ili izvršiti samoubistvo, i koji pri punoj slobodi već razmišljaju kojim sredstvima i lukavstvima mogu zadobiti naklonost niskosti kada ona dođe na vlast. I sa užasom se sluti da nema podlosti na koju ne bi pristali ako se to zatraži. Među njima se vide snažni, zdravi muškarci koji su stasiti poput takmičara. Čovek se pita radi čega se bave sportom.

A pri tom isti ljudi nisu samo strašljivi, već istovremeno i strašni. Raspoloženje iz straha prelazi u otvorenu mržnju kada vide da biva slab onaj kojeg su se upravo bojali. I ne sreću se takvi gremiji samo u Evropi. Panika se još zgušnjava tamo gde se automatizam povećava i približava se savršenim formama, kao u Americi. Tamo nalazi svoju najbolju hranu: ona se širi mrežama koje se takmiče sa munjom. Znak straha je već i sama potreba da se više puta tokom dana primaju vesti; uobrazilja jača i jenjava u sve bržim obrtajima. Sve te antene džinovskih gradova liče na nadignutu kosu. One izazivaju na demonske dodire.

Svakako da Istok ne čini izuzetak. Zapad strahuje od Istoka, Istok od Zapada. Na svim tačkama Zemlje živi se u očekivanju užasnih napada. Na mnogima se tome priključuje strah od građanskog rata.

Grubi politički mehanizam nije jedini povod za taj strah. Postoje van njega bezbrojni strahovi. Oni za sobom povlače onu neizvesnost koja se vazda nada lekarima, spasiocima, čudotvorcima. Pa sve može postati predmetom straha. To je onda jasniji predznak propasti od svake fizičke opasnosti.

14

Osnovno pitanje u ovim vrtlozima glasi da li čoveka možemo oslobođiti straha? To je daleko važnije nego naoružati ga ili snabdeti medikamentima. Moć i zdravlje su kod neustrašivog. Obrnuto, strah opseda i one do zuba naoružane - čak upravo njih. Isto se može reći o onome koji pliva u izobilju. Oružjem i blagom opasnost se ne otklanja. To su samo pomoćna sredstva.

Strah i opasnost tako su tesno povezani da se jedva može reći koja od ovih dveju sila proizvodi onu drugu. Strah je važniji, stoga se, ako se želi da razreši čvor, mora početi od njega.

Ali mora se odvraćati od onog suprotnog, to jest: od pokušaja da se počinje od opasnosti. Pokušaji da čovek sebe naprsto učini opasnijim od onog od kojeg strahuje ne do-

vode do rešenja. To je klasičan odnos između Crvenih i Belih, između Crvenih i Crvenih, a sutra možda između Belih i Obojenih. Taj užas liči na vatru koja bi da satre svet. Istovremeno se umnogostručava strah. Kao pozvan da vlada legitimise se onaj koji učini kraj tom užasu. To je isti onaj koji je prethodno savladao strah.

Dalje je važno da se zna da se strah ne može potpuno odagnati. To ne bi prenebreglo ni automatizam, naprotiv, uvelo bi ga u unutrašnjost čoveka. Strah će uvek ostati veliki partner u dijalogu kada se čovek savetuјe sa samim sobom. Strah pri tom teži monologu, i tek u toj ulozi zadržava poslednju reč.

Ako se, međutim, strah uputi natrag u dijalog, onda čovek može da bude sagovornik. Time otpada i uobraženje da je opkoljen. Sem automatskog, uvek će biti vidljivo i neko drugo rešenje. To jest, od sada postoje *dva* puta, ili, drugim rečima, obnovljeno je slobodno odlučivanje.

Čak i ako se želi zamisliti najgori slučaj propadanja, ostaje razlika kao između svetlosti i tame. Ovde se put penje u visoke predele, do žrtvene smrti ili do sudbine onoga koji gine sa oružjem; tamo se spušta u nizine logora robova i klanica u kojima se primitivci ubilački ujedinjuju sa tehnikom. Tamo više nema sudbine, već samo još brojki. A da li ima svoju sudbinu ili važi kao brojka: to je odluka koja se danas, doduše, svakom nameće, ali koju čovek ipak mora da doneše *sam*. Pojedinac je danas isto onako suveren kao i u svakom drugom segmentu istorije, pa čak možda još jače. Naime, u meri u kojoj kolektivne sile uzimaju maha, pojedinac se izdvaja iz starih, naraslih zajednica i stoji sam za sebe. On sada biva Levijatanov protivnik, čak njegov pobeđilac, ukrotitelj.

Još ćemo se jednom vratiti slici izbora. Izborni proces, kako smo ga mi videli, postao je automatski koncert koji određuje priredivač. Pojedinac može biti i biće prisiljen da učestvuje u njemu. On samo mora da zna da su jednako ništavne sve pozicije koje može da zauzme unutar ovog polja. Nema razlike da li divljač na ovom ili na onom mestu promiče među strašilima.

Mesto slobode nešto je sasvim drugo od obične opozicije, drukčije i od onog mesta do kojeg može odvesti bekstvo. Nazvali smo ga šumom. Tamo postoji druga sredstva od jednog *ne* koje se upisuje u za to predviđen krug. Naravno, videli smo da je pri stanju do kojeg su stvari dospele možda samo jedan među stotinom kadar da odbegne u šumu. Ali nije reč o brojčanim odnosima. Kod požara u pozorištu dovoljna je *jedna* bistra glava, *jedno* jako srce da se obuzda panika hiljade ljudi koji prete da će se uzajamno pogušiti i uzmiču pred životinjskim strahom.

Kada se ovde govorи o pojedincu, onda se time misli na čoveka, i to bez propratnog ukusa kakav je ta reč stekla tokom poslednja dva veka. Misli se na čoveka slobodnog kako ga je Bog stvorio. Taj čovek nije nikakav izuzetak, ne predstavlja nikakvu elitu. On se čak krije u svakom, a razlike rezultiraju samo iz stepena do kojeg je pojedinac u stanju da ostvari dodeljenu mu slobodu. U tu svrhu neko mora da mu pomogne - kao čovek koji misli, zna, voli, kao prijatelj.

Može se takođe reći da čovek u šumi *spava*. U trenutku kada on, budeći se, spozna svoju moć, poredak je ponovo uspostavljen. Viši ritam istorije se uopšte može tumačiti u smislu da čovek periodično ponovo otkriva sebe. Uvek su sile koje žele da ga maskiraju čas totemističke, čas magijske, čas tehničke. Tada raste krutost, a sa njom i strah. Umetnosti se okamenjuju, dogma postaje absolutna. Ali se od najranijih vremena ponavlja prizor da čovek skida masku, a tada sledi vedrina koja je odsjaj slobode.

Pod čarobnim dejstvom moćnih optičkih varki naviklo se da se na čoveka, u poređenju sa njegovim mašinama i aparaturama, gleda kao na zrnce peska. Aparature, međutim, jesu i ostaju kulise prizemne imaginacije. Čovek ih je proizveo i može ih porušiti ili im dati neki drugi smisao. Okovi tehnike mogu da se pokidaju, a to može upravo pojedinac.

15

Ostaje još da se ukaže na mogućnost jedne zablude - misli se na poverenje u čistu imaginaciju. Pri tom dopuštamo da ona dovodi do duhovne pobeđe. Međutim, od osnivanja škola za jogu to ne može da zavisi. Njome se zanose ne samo brojne sekte, već i jedna vrsta hrišćanskog nihilizma koji tu stvar bagatelizuje. Ali čovek ne može da se zadovolji time da na gornjem spratu spoznaje istinu i dobrotu, dok u podrumu drugim ljudima deru kožu. Ne može to ni onda ako se duhovno nalazi ne samo u obezbeđenoj, već i u nadmoćnoj poziciji, i to ne može zbog toga što se nečuvena patnja miliona porobljenih čuje do neba. Još uvek u vazduhu lebdi isparina živodernica. Takve stvari se ne zaobilaze prevarama.

Zato nam nije dato da boravimo u imaginaciji, mada ona akcijama daje osnovnu snagu. Borbi za vlast prethodi ujednačavanje slika i rušenje slika. To je razlog zašto smo upućeni na pesnike. Oni uvode prevarat, pa i rušenje titana. Imaginacija i sa njom pevanje deo su odmetanja u šumu.

Vratićemo se drugoj od slika koje smo koristili. Što se tiče istorijskog sveta u kojem se nalazimo, on liči na neko

vozilo što se brzo kreće, koje pokazuje čas odlike komfora, čas užasa. Čas je to "Titanik", a čas Levijatan. Pošto je ono što se kreće mamac za oči, većini brodskih putnika ostaje skriveno da *istovremeno* borave u jednom drugom carstvu u kojem vlada savršen mir. Drugo od ovih carstava toliko je nadmoćno kao da ono prvo sadrži u sebi poput igračke, kao jednu od onih manifestacija koje postoje u ogromnom broju. To drugo carstvo jeste luka, jeste zavičaj, jeste mir i bezbednost koju svako nosi u sebi. Nazivamo ga šumom.

Pomorstvo i šuma - može izgledati teško da se tako udaljene stvari ujedine u sliku. Mitu je ta suprotnost prisnija - tako je Dioniz kojeg su oteli tirenski pomorci pustio da vinova loza i bršljan opletu vesla i da iždikljaju uz jarbole. Iz njihovog čestara banuo je tigar koji je rastrgao razbojниke.

Mit nije praistorija; to je bezvremenska stvarnost koja se ponavlja u istoriji. Da naš vek u mitovima opet nalazi smisao, to se ubraja u dobre predzname. I danas čoveka jake sile izvode daleko na more, daleko u pustinju i njen svet maski. Putovanje će izgubiti sve preteće kada se on seti svoje božanske snage.

16

Dve činjenice moramo da spoznamo i priznamo ako želimo da izademo iz puke neminovnosti poteza i dospemo do promišljene partije. Moramo prvo da znamo, da je kao što smo videli na primeru izbora, i samo delić velikih ljudskih masa u stanju da prkosи moćnim fikcijama vremena i opasnosti kojom one zrače. Taj delić može, naravno, da bude reprezentativan. Drugo, videli smo na primeru broda da sile sadašnjosti nisu dovoljne za otpor.

Ove dve konstatacije ne sadrže ništa novo. One leže u poretku stvari i nametaće se vazda iznova gde se najavljuju katastrofe. Uvek će tada delanje prelaziti na odabранe koji *opasnost* prepostavljaju ropstvu. I uvek će akcijama prehoditi osvešćenje. Ono se ispoljava prvo kao kritika vremena, to jest: u saznanju da važeće vrednosti nisu više dovoljne, a onda kao sećanje. To sećanje može da se usmeri na očeve i njihove poretkе bliže prazivoru. Ono će tada ciljati na konzervativne restauracije. Kod velikih opasnosti ono spasavaće će se tražiti dublje, i to kod majki, a pri ovom dodiru oslobođa se prasnaga. Njoj čiste vremenske sile ne mogu da odole.

Kod Odmetnika se, dakle, prepostavljaju dve osobine. On ne' dozvoljava da mu nikakva jača sila propisuje zakon,

ni propagandom, ni silom. On smera da se brani koristeći ne samo sredstva i ideje vremena, već istovremeno drži otvoren pristup silama koje su nadmoćne nad vremenskim i nikada se ne mogu sasvim razložiti u kretanje. Tada je moguće usuditi se na odlazak.

Postavlja se sada pitanje o nameri jednog takvog napora. Kao što je već nagovešteno, on se ne može ograničiti na osvajanje čistih unutrašnjih svetova. To spada u predstave koje se šire posle poraza. Isto tako, nedovoljno bi bilo ograničavanje na realne ciljeve, recimo na vodenje nacionalne oslobođilačke borbe. Čak ćemo videti da se radi o naporima koje i nacionalna sloboda kruniše kao nešto pridolazeće. Ni smo, eto, upleteni samo u neki nacionalni slom, već u svetsku katastrofu kod koje se jedva može reći, a još manje proreći, ko su zapravo pobednici, a ko pobedeni.

Stvari pre tako stoje da je običan čovek, čovek sa ulice, kojeg srećemo svakodnevno i svuda, bolje shvatio situaciju od svih vlada i svih teoretičara. To se objašnjava time da u njemu još uvek žive tragovi jednog znanja koje seže dublje od opštih mesta vremena. Otuda se na konferencijama i kongresima donose odluke koje su mnogo gluplje i opasnije nego što bi bio sud prvog po redu čoveka kojeg bi izvukli iz tramvaja.

Pojedinac još uvek ima organa u kojima živi više mudrosti nego u celokupnoj organizaciji. To se pokazuje čak i u njegovoj pometnji, u njegovom strahu. Ako se razapinje na mukama da otkrije izlaz, put za bekstvo, onda time pokazuje jedno ponašanje koje odgovara blizini i veličini izvora opasnosti. Ako ne veruje monetama i okreće se stvarima, ponaša se kao neko ko još zna razliku između zlata i štamparskog crnila. Ako se u bogatim, mirnim zemljama noću probudi od straha, onda je to isto tako prirodno kao i vrтoglavica pred provaljom. Nema nikavog smisla ubedivati ga da provalija uopšte ne postoji. I ako se veća, dobro je da se to čini nad samom provaljom.

Kako se čovek ponaša naočigled i unutar katastrofe? To je pitanje koje se sve neumitnije postavlja. Sva se pitanja ujedinjuju u ovo jedno i najvažnije. I unutar naroda koji kao da sniju jedni protiv drugih u osnovi se razmišlja o istoj opasnosti.

U svakom slučaju, korisno je da se katastrofe sagledaju, a i način na koji se može biti upleteno u njih. To je duhovna vežba. Ako je se pošteno latimo, strah će biti umanjen, a u tome je sadržan prvi, značajan korak ka bezbednosti. Dejstvo za pojedinca nije samo lekovito, nego i preventivno, jer u meri u kojoj se u pojedincima smanjuje strah, opada i verovatnost katastrofe.

Brod znači vremensko, šuma nadvremensko bivstvo. U našoj nihilističkoj epohi raste optička varka koja ono što se kreće kao da uvećava na štetu mirujućeg. U stvarnosti su svekolike tehničke sile koje se danas usavršavaju kratkotrajan odsjaj iz riznica bivstva. Uspe li čoveku da ma za samo nemerljiv trenutak stupi u njih, on će steći sigurnost: vremensko neće samo izgubiti sve preteće, već će mu se učiniti smisaonim.

Nazvaćemo ovaj okret *odmetanjem u šumu*, a čoveka koji ga vrši *Odmetnikom*. Slično reči *Radnik*, i ova obeležava skalu u kojoj naznačava ne samo najrazličitije forme i polja, nego i stupnjeve jednog ponašanja. Ne može štetiti što ovaj izraz već kao jedna od starih islandanskih reči ima predispoziciju, mada ga ovde treba šire shvatiti. Odmetanje u šumu sledilo je posle izopštenja; njime je taj čovek ispoljio volju da se potvrdi sopstvenom snagom. To je važilo kao časno i još je i danas, uprkos svim opštим mestima.

Izopštenju je većinom prethodilo ubistvo, dok ono danas čoveka pogada automatski, poput okretanja ruleta. Niko ne zna da li ga već sutra neće ubrojati u neku grupu koja stoji van zakona. Tada se civilizacijski premaz života menja tako što se komforne kulise gube i pretvaraju se u znake uništaja. Luksuzni parobrod postaje bojni brod, ili se na njemu ističu crne piratske i crvene dželatske zastave.

Ali ko bi u vreme naših praotaca bio izopšten, taj je bio naviknut na sopstvene misli, na težak život i na samovlasno delanje. Možda se on u kasnija vremena osećao dovoljno jakim da pristane još i na izopštenje i da bude ne samo ratnik, lekar i sudija, već po sopstvenoj volji i sveštenik. Danas to nije tako. Ljudi su u kolektiv i konstrukciju uklopljeni na jedan način kojih ih čini veoma nezaštićenim. Oni sebi jedva da polažu računa kako su u naše vreme prosvećenosti predrasude postale posebno jake. Uz to dolazi život iz priključaka, konzervi i vodova; glajhšaltovanja, ponavljanja, prenosi. I sa zdravljem većinom ne стоји добро. Onda odjednom dođe izopštenost, često kao iz vedra neba: Ti si Crveni, Beli, Crni, Rus, Jevrejin, Nemac, Korejac, jezuit, mason, a u svakom slučaju mnogo si gori od psa. Tu se moglo doživeti da oni pogodeni glasaju za sopstveno izopštenje.

Stoga bi moglo biti korisno da se ovako ugroženom pojedincu opiše situacija u kojoj se nalazi i koju on većinom ne prepoznaće. Iz toga se možda može izvesti vrsta delanja. Videli smo na primeru izborâ kako su zamke fino skrivene. Prvo bi valjalo isključiti još neke nesporazume koji se lako kače za reč i mogli bi u korist ograničenih ciljeva da je slabe u njenoj namjeri.

Odmetanje u šumu ne treba da se shvati kao oblik anarhizma uperen protiv sveta mašina, mada je takvo iskušenje shvatljivo, naročito ako je ta težnja istovremeno usmerena na povezivanje sa mitom. To mitsko će bez sumnje doći i već se približava. Pa ono uvek postoji i u dobar čas poput blaga izbjije na površinu.* Ali će ono kao drugi princip poteći upravo iz najvišeg, pojačanog kretanja. Kretanje u našem smislu je samo mehanizam, krik pri rođenju. Mitskom se čovek ne vraća, susreće ga opet kada vreme zastane u svome hodu, i u krugu najveće opasnosti. I ne kaže se čokot loze ili - već se kaže: čokot loze i brod. Raste broj onih koji žele da napuste brod, a među kojima se nalaze i bistre glave i dobri duhovi. U osnovi, to znači izaći iz broda na pučini. Onda dolaze glad, kanibalizam i ajkule, sve strahote o kojima smo izvešteni sa "Meduzinog" splava. Stoga je za svaki slučaj uputno ostati na brodu i na palubi, čak i po cenu opasnosti da će čovek i sam odleteti u vazduh.

Primedba nije uperena protiv pesnika, koji i u delu i u životu čini vidljivom ogromnu nadmoć sveta muza nad tehničkim svetom. On čoveku pomaže da se vrati samom sebi: pesnik je Odmetnik.

Ništa manje opasno ne bi bilo ograničavanje ove reči na nemačku oslobođilačku borbu. Nemačka je tom katastrofom dospela u situaciju koja uslovjava novi vojni poređak. Do jednog takvog novog poretku od poraza iz 1806. nije došlo - mada su se armije i po obimu i taktički većma izmenile, one ipak, kao sve naše političke institucije, počivaju na osnovnim idejama Francuske revolucije. Prava reorganizacija vojske ne sastoji se, međutim, u tome da se obrambena sila uredi prema vazduhoplovnoj ili atomskoj strategiji. Pre se radi o tome da se osnaži i uobliči jedna nova ideja slobode, kao što je to bio slučaj u revolucionarnim vojskama posle 1789. i u pruskoj armiji posle 1806. U ovom smislu su, međutim, i danas moguća osnaženja koja hranu crpu iz drugih principa, a ne iz principa totalne mobilizacije. Ali ti principi nisu priredeni nacijama, već će ih trebati primeniti na svakom mestu gde se probudi sloboda. Tehnički gledano, mi uspostavljamo jedno stanje u kojem su još samo dve sile potpuno autarktične, to jest: sposobljene za jedno političko-strateško ponašanje koje je, oslanjajući se na moćna oružja, doraslo planetarnim ciljevima. Odmetanje u šumu će, naprotiv, biti moguće na svakoj tački Zemlje.

Time je, dalje, rečeno da se iza te reči ne krije nikakva antiistočna namera. Strah koji danas kola planetom uveliko

* Prema starom nemačkom verovanju, zakopano blago jednom izbjije na površinu. Tada ga treba samo pokupiti, kao što čini Mefisto u "Faustu" (prim.prev.).

je inspirisan Istokom. On se ispoljava u silnom oružanju, kako na materijalnom tako i na području duha. Ma koliko to moglo padati u oči, ipak se ne radi o nekom osnovnom motivu, već o posledici svetske situacije. Rusi su zapali u isti škripac kao i svi drugi, čak su možda još više u njegovoj vlasti ako se strah želi da uzme kao merilo. Ali strah se ne može umanjiti naoružavanjem, već samo iznalaženjem novog pristupa slobodi. U tom smislu, Rusi i Nemci imaju još mnogo šta da kažu jedni drugima; oni raspolažu istim iskustvima. Odmetanje u šumu je i za Rusa sržni problem. Kao boljševik on se nalazi na brodu, kao Rus je u šumi. Ovim odnosom određena je njegova ugroženost i njegova bezbednost.

Namera se uopšte ne usmerava na političko-tehničke prednje planove i njihova grupisanja. Oni šmugnu pored nas, dok opasnost ostaje, čak se brže i jače vraća. Protivnici bivaju tako slični da se bez teškoće identifikuju kao kamuflaže jedne iste sile. Ne radi se o tome da se pojava ovde ili тамо savlada, već o tome da se obuzda vreme. To zahteva suverenost. A ova će se danas manje naći u velikim odlukama nego u čoveku koji u svojoj duši otkazuje poslušnost strahu. Ogromne mere predostrožnosti uperene su samo protiv čoveka, a ipak su u krajnjoj liniji predviđene za njegov trijumf. Ovo ga saznanje oslobada. Tada diktature padaju u prašinu. Ovde leže jedva načete rezerve našeg vremena, i ne samo našeg. Ova sloboda je tema istorije uopšte i graniči je: ovde protiv carstava demona, tamo protiv čisto zoološkog događanja. To je dato kao uzor u mitu i u religiji i stalno se vraća, i uvek se džinovi i titani javljaju jednako nadmoćni. Slobodnjak ih obara; nije uvek potrebno da on bude neki knez i Herakle. Kamen iz pastirske pračke, zastava koju je prihvatile neka devica, i luk, već su bivali dovoljni.

18

Ovde se nadovezuje jedno drugo pitanje. Koliko je sloboda poželjna, čak uopšte osmišljena unutar naše istorijske situacije u njenoj svojevrsnosti? Zar se jedna posebna i lako potcenjiva zasluga čoveka ovog doba ne sastoji upravo u tome da on u širokom opsegu zna da se odriče slobode? U mnogo čemu on liči na vojnika na maršu ka neznanim ciljevima i radnika na palati u kojoj će stanovati drugi; i to nije njegov najgori aspekt. Treba li mu odvraćati pažnju dok je kretanje u toku?

Ko iz dešavanja što je povezano sa toliko patnje pokušava da izvuče osmišljene crte, čini sebe kamenom spotica-

nja. A ipak su promašene sve prognoze koje počivaju na čistom raspoloženju propasti. Mi čak prolazimo i kroz niz sve razgovetnijih slika, sve jasnijih obličja. I katastrofe jedva da prekidaju tu stazu, pre je umnogome skraćuju. Nema sumnje da postoje ciljevi. Milioni su u njihovoj vlasti, vode jedan život koji bi bez ovog izgleda bio nepodnošljiv i koji se ne može objasniti samo prinudom. Žrtve se možda kasno krunišu, ali biće da nisu bile uzaludne.

Dotičemo ovde nužnost, sudbinu koja određuje lik Radnika. Radanja nikad nisu bezbojna. Procesi će se nastaviti a, kao u svakoj subbinskoj situaciji, svi pokušaji da se oni zaustave i da se vrate na polaznu liniju pre će ih unapredivati i ubrzavati.

Stoga je preporučljivo da se, ako čovek ne želi da se izgubi u iluzijama, nužnost nikada ne gubi iz vida. Sloboda je u svakom slučaju data sa nužnošću, i tek kada stupi u relaciju sa njom, uspostavlja se novo stanje stvari. Vremenski posmatrano, svaka promena u nužnosti donosi sa sobom i promenu slobode. Iz toga se objašnjava da su pojmovi slobode iz 1789. godine pôljuljani i da u odnosu na nasilje nisu obuhvatni. *Ona*, sloboda, je, međutim, besmrtna, mada se uvek zaodeva ruhom vremena. Uz to dolazi da se vazda mora iznova sticati. Nasledena sloboda mora sebe da potvrdi u oblicima kojima obeležava susret sa istorijski nužnim.

Mora se priznati da je potvrđivanje slobode danas naročito teško. Otpor zahteva velike žrtve; time se objašnjava brojna nadmoćnost onih koji daju prednost prinudi. Ipak, pravu istoriju mogu praviti samo slobodni. Istorija je obeležje koje slobodan čovek daje subbini. U ovom smislu, naravno, on može da dela reprezentativno; njegova žrtva računa se za druge.

Pretpostavićemo da smo, u njenim obrisima, istražili hemisferu u kojoj se ispunjava nužnost. Ovde se čas grandiozno, čas zastrašujuće ocrтava ono tehničko, tipično, kolektivno. Sada se približavamo drugom polu na kojem pojedinac dela ne samo pateći, već istovremeno spoznajući i određujući. Tu se aspekti menjaju: oni bivaju duhovniji i slobodniji, ali i opasnosti bivaju jasnije.

Zapravo se ovim delom zadatka ne bi bilo moglo početi, jer se na prvo mesto stavlja nužnost. Ona može da nam pristupi kao prinuda, kao bolest, kao haos, čak i kao smrt - u svakom slučaju želi da bude shvaćena kao zadatak.

Ne može, dakle, biti da nam je stalo do toga da se menja osnovni plan sveta rada; veliko razaranje ga pre oslobada. Ali bi se na njemu mogle podići druge palate, a ne oni mravinjaci termita kakve utopija delom pospešuje, delom ih se pribrojava; tako jednostavno plan nije zamišljen. A nije reč

ni o tome da se vremenu uskrati danak koji mu je potreban, jer obavezu i slobodu moguće je ujediniti.

19

Neka se razmisli i o jednoj drugoj primedbi: da li se usredsrediti na katastrofu? Da li, pa bilo to i samo u duhu, tražiti najdalje vode, vrtlog Malstroma, velike ponore?

To je primedba koju ne treba potcenjivati. Mnogo znači obeležiti sigurne puteve kako ih propisuje razum, uz volju da se istraje na njima. Ova dilema javlja se, uostalom, i u praksi, kao kod naoružanja. Naoružanje je predviđeno za slučaj rata, pre svega kao odbrana. Ono, zatim, dovodi do jedne granice na kojoj srlja u rat i kao da ga privlači. Ovde postoji jedan stepen investiranja koji u svakom slučaju vodi u susret bankrotu. Tako bi se mogli zamisliti sistemi gromobrana koji na kraju dovode oluje.

Isto važi za područje duha. Razmišljajući o spoljašnjim putanjama, zanemaruju se saobraćajnice. Ni ovde, međutim, jedno ne isključuje drugo. Razum, čak, nalaže da se o mogućim slučajevima razmisli u njihovoј ukupnosti i da se za *svaki*, poput niza šahovskih poteza, ima spremam odgovor.

U našoj situaciji obavezni smo da računamo sa katastrofom i da sa njom idemo na spavanje da nas noću ne iznenadi. Samo ćemo time dospeti do neke zalihe bezbednosti koja omogućava razumno delanje. Pri punoj bezbednosti misao se *bavi* samo katastrofom; ona je kao neverovatnu veličinu unosi u svoje planove i pokriva se malim garancijama. U naše vreme to je obrnuto. Mi gotovo ceo kapital moramo da namenimo katastrofi - da bismo baš time držali otvoren srednji put što je postao uzan poput oštice noža.

Poznavanje srednjeg puta koji nalaže razum ostaje nefelodno; ono liči na iglu kompasa koja određuje svako kretanje i čak odstupanje. Samo će se tako doći do normi koje svi priznaju, a da ih ne goni sila. Tako se poštuju i granice prava. To na duže vreme dovodi do trijumfa.

A da postoji pravni put koji u osnovi svi priznaju, u to ne može biti sumnje. Sasvim vidljivo se iz nacionalnih država, čak i iz većih prostora, krećemo ka planetarnim porećima. Ovi se mogu postići ugovorima ako samo partneri imaju volje za to, što bi, pre svega, moralno da se ispolji u slabljenju zahteva za suverenošću - jer u odricanju krije se plodnost. Postoje ideje, a postoje i činjenice, na kojima se može sazdati veliki mir. To prepostavlja poštovanje granica; anektiranje provincija, progon stanovništva, podizanje koridora

i deobe prema stepenima širine ovekovečuju nasilje. Zato je prednost što još nije ostvaren mir i time je čudovišnost još bez sankcija.

Versajski mir je već uključivao drugi svetski rat. Zasnovan na otvorenom nasilju, on je dao jevanđelja na koji se pozivao svaki akt sile. Drugi mir prema ovom uzoru još bi kraće trajao i uključio bi uništenje Evrope.

Ukratko toliko, pošto nas ovde zanimaju druge ideje, ne one političke. Radi se pre o ugrožavanju i strahu pojedinca. Ista sumnja zaokuplja i njega. U stvari, pokreće ga želja da se posveti svome pozivu i svojoj porodici, da ide za svojim sklonostima. Tada vreme dolazi po svoje - bilo da se polagano pogoršavaju uslovi, bilo da on odjednom uviđa da je ugrožen sa ekstremne strane. U njegovom okružju javljaju se oduzimanje imovine, prinudni rad i štošta još gore. Uskoro mu biva jasno da bi neutralnost bila ravna samoubistvu - ovde se valja pridružiti čopor ili zavojštiti protiv njega.

Kako on, tako skoljen, da nađe nešto treće, što ne nestaje sasvim u kretanju? Valjda samo u svom svojstvu kao pojedinac, u svom ljudskom bivstvu koje ostaje nepoljuljano. U takvim situacijama valja hvaliti kao veliku zaslugu ako se znanje o pravom putu sasvim ne izgubi. Ko je izbegao katastrofe, zna da u osnovi to ima da zahvali pomoći običnih ljudi kojima nije ovladala mržnja, strah, automatizam opštih mesta. Oni su odoleli propagandi i njenim uplivima, koji su čisto demonski. Beskrajna blagodet može da izraste kada se takva vrlina nazre u vodama naroda, kao u Avgustu. Na tome se zasnivaju imperije. Knez ne vlada ubijajući, već po-klanjajući život. U tome je jedna od velikih nada: da će se među bezbrojnim milionima javiti jedan savršen čovek.

Toliko o teoriji katastrofe. Nismo slobodni da je izbegnemo, ali u njoj ima slobode. Ona spada u istine.

20

Praznina šume prastara je kao i ljudska istorija, čak i starija od nje. Ona se nalazi već u časnim poveljama koje delom tek danas umemo da odgonetnemo. Ona čini veliku temu bajki, kaža, svetih tekstova i misterija. Ako uspostavimo odnos između bajke kamenog doba, mita bronzanog doba i istorije gvozdenog doba, svuda ćemo nailaziti na tu prazninu ukoliko su nam oči otvorene za nju. Ponovo ćemo je naći u našoj uranskoj epohi koja se može označiti kao doba zračenja.

Uvek i svuda ovde je prisutno znanje da su u promenljivom predelu skriveni prapočeci snage, a pod površnom pojavom izvori izobilja, kosmičke moći. To znanje ne samo da čini simboličko-sakramentalni fundament crkava, ono ne samo da se nastavlja u tajnim učenjima i sektama, već predstavlja i jezgro filozofemâ, ma kako različit bio njihov pojmovni svet. U osnovi se one svode na istu tajnu koja je otvorena svakom koga je jednom u životu potakla, bilo da se shvata kao ideja, kao pramonada, kao stvar po sebi, kao egzistencija današnjih. Ko je jednom dotakao bivstvo, prekoracijo je međe na kojima su još važne reči, pojmovi, škole, konfesije. Ali je naučio da poštuje ono što ih čini životnim.

U ovom smislu nije više važna ni reč *šuma*. Naravno, nije slučajno da sve što nas vezuje sa vremenskom brigom počinje tako snažno da se razrešava kada se pogled okreće i drveću i kada ga obuzmu njihove čari. U ovom pravcu trebalo bi da se uzdiže botanika. Tu je rajske vrt, tu su vinogradi, ljiljani, pšenično zrno hrišćanskih alegorija. Tu je šuma iz bajke sa vukovima što proždiru ljudе, vešticama i džinovima, ali i sa dobrim lovcem, ružičnjak Trnove Ružice u čijoj senci vreme stoji u mestu. Tu su germanske i keltske šume poput luga Glazur u kojem junaci savladaju smrt, a onda, opet, Getsemanski vrt sa Maslinama.

Ali isto to traži se i na drugim mestima - u pećinama, u labyrinima, u pustinjama u kojima prebiva kušač. Za onog koji pronikne u svoje simbole svuda prebiva silan život. Mojsije štapom kucne u kameni zid iz kojeg poteče voda života. Jedan takav trenutak onda bude dovoljan za hiljade godina.

Sve je to samo naizgled raspodeljeno po dalekim prostorima i prastarim vremenima. Pre je skriveno u svakom pojedincu i preneto mu u šiframa da bi shvatio samog sebe, u svojoj najdubljoj i nadindividualnoj moći. Na to cilja svako učenje koje je dostoјno ovog imena. Makar se materija zgušnula i u zidove koji kao da zatvaraju svaki pogled, ipak je sasvim blizu izobilje, pošto ono u čoveku živi kao neiskorišćen talenat, kao nadvremenska baština. Od čoveka zavisi da li će štap uzeti samo da bi se na životnom putu oslanjao na njega, ili kao žezlo.

Vreme nam nudi nove alegorije. Načeli smo oblike energije koji daleko nadmašuju do sada poznate. A ipak je sve to baš samo alegorija; obrasci koje ljudska nauka tokom vremena nalazi uvek vode nečem odavno poznatom. Nove svetlosti, nova sunca su magnovenje protuberance što se odvaja od duha. Oni ispituju čovekov apsolut, njegovu čudesnu moć. Stalno se vraćaju udarci sudbine koji čoveku nalažu da se vrati u svoje granice, ne više kao ovaj ili onaj, već kao takav.

To se kao velika tema provlači i kroz muziku: figure koje se smenjuju vode ka tački u kojoj čovek sreće samog sebe u svojim razmerama oslobođenim od vremena - u kojoj sâm sebi postaje soubina. To je najviša, najstrašnija prisega koja pristaje samo majstoru što kroz vratnice suda odvodi ka izbavljenju.

Čovek je prejak stupio u ove konstrukcije, on splaća i gubi tlo. To ga dovodi u blizinu katastrofa, velikih opasnosti i bola. Oni ga gone u bespuće, vode ga uništenju. Ali je čudno da on baš tamo, izopšten, osuđen, u bekstvu, susreće samog sebe u svojoj nepodeljenoj i neuništivoj supstanci. Time on prodire kroz odraze u ogledalu i prepoznaće sebe u svojoj moći.

21

Šuma je tajnovita. Ta reč spada u one reči našeg jezika u kojima se istovremeno skriva njihova suprotnost. Tajnost je prisnost, skrovito domaće ognjište, bastion bezbednosti. Ona je u istoj meri nešto skrovito-tajno, i u ovom smislu približava se neverovatnom. Tamo gde nailazimo na takva stabla možemo biti sigurni da u njima velika suprotnost i još veća jednačina dodiruju život i smrt čijim se rešavanjem bave misterije.

U ovom svetlu šuma je velika kuća smrti, sedište uništavajuće opasnosti. Zadatak je vodiča duša da onog koga vodi odvede tamo za ruku da bi se oslobođio straha. On ga pušta da simbolično umre i vaskrsne. A sa uništenjem se graniči trijumf. Iz ovog znanja rezultira izdizanje nad vremenском silom. Čovek saznaće da mu ona u osnovi ne može ništa, da je čak određena samo da ga potvrdi u najvišem rangu. Arsenal straha, spreman da ga proguta, postavljen je oko čoveka. To nije neka nova slika. "Novi" svetovi su uvek samo kopije jednog te istog sveta. On je gnostičarima, pustinjacima, ocima i istinskim teologima bio poznat od samog početka. Oni su znali reč koja može da savlada pojavu. Zmija smrti biva štap, žezlo znalcu koji je uhvati.

Strah uvek prihvata masku, stil vremena. Tema svemirske praznine, vizije pustinjaka, Bošove i Kranahove nakaze, srednjovekovna jata veštice i demona, karika su večnog lanca straha, za koji je čovek prikovan kao Prometej za Kavkaz. Neka se oslobođa od nebesa bilo kojih bogova - strah će ga sa velikim lukavstvom pratiti. I uvek će mu se ukazivati u najvišoj, parališućoj stvarnosti. Kada stupi u stroge spoznajne svetove, ismejavaće duh koji se zastrašivao gotskim

avetima i slikama pakla. Jedva da sluti da leži u istim okovima. Njega naravno fantomi ispituju u stilu spoznaje, kao fakte nauke. Stara šuma je sada možda postala rasadnik, ekonomijska kultura. Ali je još uvek u njoj zalutalo dete. Sada je opet pozornica vojski mikroba; apokalipsa preti kao od vajkada, mada sada ujdurmama fizike. Staro ludilo cveta u psihozama, neurozama. A i ljudozdera čemo naći opet u providnoj maski - ne samo kao izrabljivača i gonioca u dušegupkama vremena. Čak će možda kao serolog usred svojih instrumenata i retorti razmišljati kako ljudsku slezinu, ljudsku grudnu kost uzeti kao polaznu materiju za čudesne medikamente. Evo nas usred starog Dahomeja, u starom Meksiku.

Sve to nije manje fiktivno nego što je gradevina onog drugog sveta simbola čije ruševine iskopavamo iz brda šuta. Proći će i propasti kao i one i biće nerazumljivo tuđim očima. Ali za to se iz vazda neiscrpnog smisla izdižu druge fikcije, isto tako ubedljive, isto tako raznovrsne i celovite.

Značajna odlika našeg stanja jeste da ne živimo potpuno u otupelosti. Ne uspinjemo se samo do tačaka velike samosvesti, već i do stroge samokritike. To je znak visokih kultura: one nadsvodaju svet snova. U stilu svesti dolazimo do saznanja koja odgovaraju indijskoj slici o kopreni maje ili večnom sledu svetskog vremena o kojem uči Zaratustra. Indijska mudrost čak i uspon i pad božjih carstava pripisuje svetu opsene - peni vremena. Kada Cimer tvrdi da nam nedostaje ova veličina apsoluta, u tome se ne možemo saglasiti sa njim. Poimamo ga samo u stilu svesti, svemlavećim procesom kritike spoznaje. Ovde svetlucaju granice vremena i prostora. Isti proces, možda još zgusnutiji i bremenitiji posledicama, danas se ponavlja u okretanju od spoznaje ka bivstvu. Uz to dolazi trijumf cikličnog shvatanja u filozofiji istorije. Naravno, mora da ga dopunjava poznavanje *historia-e in nuce*: tema koja se varira u beskrajnoj različitosti vremena i prostora jedna je ista, i u tom smislu postoji ne samo istorija kulturâ, već istorija čovečanstva, koja je upravo istorija u supstanci, u orahovoј jezgri, istorija čoveka. Ona se ponavlja u svakoj biografiji.

Ovim se vraćamo temi. Ljudski strah je u svim vremenima, u svim prostorima, u svakom srcu jedno isto, strah od uništenja, strah od smrti. Čujemo to već od Gilgameša, čujemo u 90. psalmu, i na tome je ostalo do u naše, današnje vreme.

Savladavanje straha od smrti je, dakle, istovremeno savladavanje svakog drugog strahovanja; sva ona imaju značaja samo u odnosu na ovo osnovno pitanje. Odlazak u šumu je, stoga, u prvom redu odlazak ka smrti. On odvodi do same

smrti - čak, ako mora da bude, i provodi kroz nju. Šuma se kao kolevka života, kada se uspelo preći liniju, otvara u svom nadstvarnom obilju. Ovde leži izobilje sveta.

Svako stvarno vodenje odnosi se na ovu istinu: ono čoveka zna da dovede do tačke u kojoj on spoznaje stvarnost. To pre svega biva jasno kada se sjedine učenje i primer - kada pobednik nad strahom stupi u carstvo smrti, kako to vidimo na primeru Hrista kao najvišeg zaveštatelja. Zrno pšenice je, umirući, urodilo plodom ne samo hiljadostruko, urodilo je beskrajno. Ovde je dotaknuto izobilje ovoga sveta, na koje se svako stvaranje odnosi kao na istovremeno vremenski simbol i simbol koji pobeđuje vreme. Potom su sledili ne samo mučenici, koji su bili jači od stoika, jači od Cezarâ, jači od onih stotinu hiljada što su ih zatvorili u arenu. Potom su sledili i oni nebrojeni koji su pomrli u tom uverenju. To i danas deluje daleko prinudnije nego što se na prvi pogled uviđa. I kada se ruše katedrale, ostaje jedno znanje, jedna baština u srcima, i poput katakombi podriva palate silništva. Već iz ovog razloga može se biti sigurno da čisto i prema antičkim uzorima vršeno nasilje ne može trajno da trijumfuje. Sa ovom krvlju u istoriju je uvedena supstanca, i stoga vreme s pravom još uvek računamo od ovog trenutka kao od prekretnice. Ovde vlada puna plodnost teogonija, mitska snaga stvaranja. Žrtva se ponavlja na bezbrojnim olтарima.

Helderlin u pesmi poima Hrista kao nadvišavanje heraklovske i dionizijske snage. Herakle je pra-knez na kojeg su čak i bogovi upućeni u borbi protiv titana. On isušuje močvare, gradi kanale i čini pustinje naseljivim ubijajući čudovišta i nemani. On je prvi od heroja na čijim se grobovima osniva polis i čije ga obožavanje održava. Svaka nacija ima svog Herakla, a još i danas grobovi su središta u kojima država prima sakralni sjaj.

Dioniz je ceremonijalmajstor, predvodnik svečarskih defilea. Ako ga Helderlin naziva opštim duhom, to treba tako shvatiti da i mrtvi spadaju u tu opštost, čak upravo oni. To je sjaj što okružuje dionizijsku svetkovinu, najdublji izvor vedrine. Vratnice carstva mrtvih daleko se otvaraju, i iz njih navire zlatno obilje. To je smisao loze u kojoj se sjedinjuju snage zemlje i sunca, maski, velikog preobražaja i povratka.

Među ljudima treba pomenuti Sokrata, čiji uzor nije plođio samo stoike, već smeće ljude svih vremena. Možemo o životu i učenju tog čoveka biti različitog mišljenja; njegova smrt broji se u najveće događaje. Priroda sveta je takva da će predrasuda, strasti stalno tražiti krv, i mora se znati da se to nikada neće promeniti. Svakako, menjaju se argumenti, ali glupost večno održava svoj tribunal. Čoveka izvode jer

je prezirao bogove, onda zato što nije priznavao neku dogmu, onda opet što se ogrešio o neku teoriju. Nema velike reči ni plemenite misli u čije ime nije već prolivena krv. Sokrat je znanje o nevaženju presude, i to o nevaženju u jednom uzvišenijem smislu nego što može da ga dokuči ljudsko *Za i Protiv*. Istinska presuda je od samog početka izrečena: ona je smišljena tako da povisi žrtvu. Ako stoga moderni Grci teže reviziji presude, onda bi time beskorisne marginalne napomene o svetskoj istoriji samo bile uvećane za još jednu, i to u vreme kada teku reke nevine krvi. Taj proces je večit, a glupaci koji su na njemu sedeli kao sudije sreću se i danas na svakom uglu ulice, u svakom parlamentu. Misao da bi to moglo da se izmeni odvajkada je odlikovala plitke glave. Ljudska veličina se stalno mora sticati borbom. Ona pobeduje savladajući napad prostote u sopstvenim grudima. Ovde počiva istinska istorijska supstanca, u susretu čoveka sa samim sobom, to jest: sa svojom božanskom moći. To mora da se zna ako se želi predavati istorija. Sokrat je to najdublje mesto, na kojem ga je neki glas, već neobuhvatljiv rečima, savetovao i vodio, nazvao svojim dajmonionom. Moglo bi se nazvati i šumom.

A šta treba da znači današnjem čoveku ako pusti da ga vodi uzor pobednikâ nad smrću, bogova, junaka i mudraca? Kaže se da on učestvuje u otporu protiv vremena, i to ne samo protiv ovog, već svakog vremena uopšte, čija je osnova snaga strah. Svaki strah, ma otkuda izgledalo da potiče, u srži je strah od smrti. Ako čoveku uspe da se ovde osloredi, onda će se ta sloboda potvrditi i na svakom drugom polju kojim vlada strah. Onda će obarati divove čije je oružje strah. I to se u istoriji vazda ponavljalno.

Po prirodi stvari vaspitanje je danas usmereno na nešto potpuno suprotno. Nikada nastavom istorije nisu vladale tako čudne predstave. Namera se u ovim sistemima usmerava na zaustavljanje metafizičkog priliva, na kretanje i dresuru u smislu kolektiva. Čak i tamo gde Levijatan vidi da je upućen na hrabrost, kao na bojnom polju, smišljaće kako borcu da predoči neku drugu opasnost koja ga zadržava na mestu. U takvim državama uzdaju se u policiju.

Velika usamljenost pojedinca broji se u obeležja ovog vremena. On je okružen, opkoljen strahom što poput zidova navaljuju na njega. On poprima realne oblike - u zatvorima, ropstvu, bici u obruču. To puni misli, monologe, možda i dnevničke u godinama u kojima on ne može da veruje čak ni bližnjima.

Ovde politika nailazi na druga područja - bilo na priču o prirodi, bilo na priču o demonima sa njenim strahotama. Ali se sluti i blizina velikih, spasilačkih sila. Pa strahote su

zov buđenja, znaci opasnosti sasvim drukčije od one koju predočava istorijski konflikt. One liče na sve preča pitanja koja se postavljaju čoveku. Niko ne može da mu preuzme odgovor.

22

Na tim granicama čovek pristupa svom teološkom ispitu, bilo da je toga svestan ili ne. Reči i ne bi trebalo pridavati suviše značaja. Čoveka pitaju o njegovim najvišim vrednostima, o njegovom mišljenju o celini sveta i odnosu njegove egzistencije prema njoj. To ne mora da se obavlja rečima, čak će izmicati reči. Nije bitna ni formulacija odgovora, tj. nisu bitna priznanja.

Ostavljamo, dakle, po strani crkve. Da one sadrže još neiskorišćeno dobro, za to u našem vremenu, i upravo u njemu, postoje značajna svedočanstva. U njih, pre svega, spada držanje njihovih protivnika, u prvom redu držanje države koja teži neograničenoj vlasti. To neminovno donosi sa sobom proganjanje crkava. U toj situaciji čovek treba da bude tretiran kao zoološko biće, bez obzira da li ga vladajuće teorije svrstavaju ekonomski ili na neki drugi način. To prvo uvodi u područja čiste koristi, a zatim bestijalnosti.

Na drugoj strani stoji karakter crkvi kao institucija, kao ljudske organizacije. U ovom smislu stalno im preti da okoštaju i da time presahnu darodavne snage. Na tome se temelji tuga, mehanicizam, besmisao ponekih bogosluženja, mučnost nedelja, a onda osnivanje sekti. Institucionalnost istovremeno znači podložnost napadima: građevina oslabljena sumnjom sruši se preko noći ukoliko se jednostavno ne preobradi u muzej. Mora se računati sa vremenima i prostorima u kojima crkva neće više postojati. Država tada vidi da joj ne preostaje ništa nego da prazninu tako nastalu, i koja se tako ispoljava, ispuni sopstvenim sredstvima - poduhvat u kojem će pretrpeti neuspeh.

Za one koji ne pristaju na grubosti nastaje situacija odmetanja u šumu. Da je na to prisiljen može uvideti čovek-sveštenik koji veruje da bez sakramenta nije moguć viši život i koji svoj zadatak vidi u utoljavanju ove gladi. To vodi u šumu i u jednu egzistenciju što se u proganjanju stalno ponovo vraća i mnogo puta je opisana, kao u priči svetog Polikarpa ili u memoarima vrlog Dobinjea*, koji je bio glavni konjušar Anrija IV. Među novijima ovde bi valjalo pomenuti

* Teodor Agripa Dobinje (Théodore Agrippa d'Aubigné), 1552-1630, francuski pesnik, pripovedač, hroničar i političar. - Prim.prev.

Grejema Grina sa njegovim romanom "The Power and the Glory" * čija se radnja odigrava u tropskom predelu. Šuma je u ovom smislu, naravno, svuda; može biti i u nekoj velegradskoj četvrti.

Dalje se radi o potrebi svakog pojedinca, ukoliko se on ne miri sa zoološko-političkim svrstavanjem. Ovim dotičemo sržnu tačku moderne patnje, veliku prazninu koju je Niče označio kao narastanje pustinje. Pustinja raste: to je prizor civilizacije sa njenim ispraznim odnosima. U ovom predelu pitanje o hrani za put biva naročito goruće, naročito oštro: "Pustinja raste, teško onom ko krije pustinje."

Dobro je ako crkva može da stvara oaze. Bolje je ako se čovek ni time ne zadovoljava. Crkva može da pruža asistenciju, ne egzistenciju. I ovde smo, institucionalno viđeno, još na brodu; još u pokretu; mirovanje je u šumi. U čoveku pada odluka; нико не može da mu je oduzme.

Pustinja raste: umnožavaju se bezbojni i besplodni prstenvi. Sada nestaju osmišljena pretpolja: vrtovi čijim se plodovima bezbrižno hranimo, prostori opremljeni isprobanim oruđima. Onda zakoni bivaju nepouzdani, a oruđa dobijaju dve oštice. Teško onom ko skriva pustinje: ko, pa bilo i u jednoj ćeliji, ne nosi u sebi ništa od one prasupstance koja stalno jamči plodnost.

23

Dva probna i mlinska kamena niko živi neće izbeći: sumnju i bol. Oni su dva velika sredstva nihilističke redukcije. Kroz njih se mora proći. U njima leži zadatak, ispit zrelosti za jedno novo doba. Njega niko neće ostati pošteden. Stoga se u nekim zemljama sveta, možda baš u onim koje smatraju zaostalim, uznapredovalo neuporedivo dalje nego u drugim. Ovo spada u poglavlje o optičkim varkama.

A kako glasi to strašno pitanje koje Ništa postavlja čoveku? To je stara Sfingina zagonetka upućena Edipu. Čovek biva ispitivan o samom sebi - zna li ime tog čudnovatog bića što se kreće kroz vreme? Progutaju ga ili krunišu, već prema odgovoru koji dâ. Ništa želi da zna da li mu je čovek dorastao, da li u njemu žive elementi koje neće uništiti nijedno vreme. U tom smislu Ništa i vreme su identični; a tačno je da sa velikom moći toga Ništa vreme biva veoma dragoceno, čak i u najmanjim delićima. Istovremeno se umnožavaju opasnosti, tj. arsenal vremena. Na tome se temelji zabluda da aparature, naročito mašinska tehnika, nište svet. Slučaj je

* "Moć i slava"

ono suprotno: aparature neizmerno rastu i sasvim se približavaju zato što je opet sazrelo prastaro pitanje čoveku. One su svedoci koji su potrebni vremenu da bi čulima dočaralo svoju nadmoć. Ako čovek tačno odgovori, aparature gube svoj magični sjaj i potčinjavaju se njegovoj ruci. To mora da se uvidi.

To je osnovno pitanje: pitanje koje vreme čoveku postavlja o njegovoj moći. Ono se usmerava na supstancu. Svi neprijateljski domeni koji se pojavljuju, oružja, nevolje, spadaju u režiju u kojoj se drama izvodi. Nema sumnje da će čovek i ovog puta savladati vreme, da će Ništa prognati u njegovu pećinu.

U obeležja ispitivanja spada usamljenost. Ona je naročito čudna u vremenima kada cveta kult zajedništva. Ali da se baš kolektiv pojavljuje kao ono neljudsko, spada u iskustva kojih malo ko ostane pošteden. To je paradoks sličan onom da se u istoj srazmeri prema ogromnim osvanjanjima prostora sve više i više ograničava sloboda pojedinca.

Konstatovanjem ove usamljenosti moglo bi se završiti ovo poglavljje, jer od kakve je koristi doticati se situacija do kojih ne dopiru ni sredstva ni duhovne vode? O tome da je to tako postoji prečutna saglasnost, a postoje stvari o kojima se nerado govori. U pozitivne odlike današnjeg čoveka spada njegova bojazan od viših opštih mesta, njegova trezvena potreba za duhovnom čistotom. Tome se pridružuje jedna svest koja prepoznaje najtiši pogrešan ton. U ovom pogledu ljudi još imaju osećanje stida.

A ipak se radi o forumu na kojem se događaju značajne stvari. Možda će nekada kasnije najjačim smatrati onaj deo naše literature koji je najmanje potekao iz književnih namera: sve te izveštaje, pisma, dnevnički koji su nastali u velikim hajkama, bezizlazima i strvodenicama našeg sveta. Uvideće se da je čovek u "*de profundis*" dostigao jednu dubinu koja se dotiče samih temelja egzistencije i slama ogromnu moć sumnje. Tome sledi gubljenje straha.

Kako izgleda takav jedan pokušaj čak i kada se izjalovio, može se uvideti iz zabeleški Petera Moena, nadenih u šahtu za provetrvanje njegovog zatvora, Norvežanina koji je poginuo u nemačkom zarobljeništvu i kojeg možemo označiti kao duhovnog sledbenika Kjerkegora. Skoro uvek kada su ostala sačuvana pisma, poput onih grofa Moltkea*, u igri je bio neki srećan slučaj. Ona kao kroz pukotine pružaju uvid u jedan svet za koji se verovalo da je potonuo. Može se predvideti da će se njima pridružiti dokumenti iz boljševičke

* Helmut fon Moltke (Helmut Graf von Moltke), 1800-1891, pruski general feldmaršal. - Prim.prev.

Rusije koji će onom što se veruje da se tamo može videti dodati dopunu, jedan još nepoznat smisao.

24

Jedno drugo pitanje je ovo: kako pripremiti čoveka za puteve koji ga vode u mračno i nepoznato. To je zadatak čije se rešenje očekuje pre svega od crkava, i koji je u velikom broju poznatih i još više nepoznatih slučajeva i rešen. Potvrdilo se da crkve i sekete mogu da daju veću snagu od onog što se danas naziva pogledom na svet, što većinom znači: prirodna nauka uzdignuta do ubedjenja. Stoga se vidi kako tiranija ljutito progoni čak i tako bezazlena bića kao što su ozbiljni istraživači Biblije - ista tiranija koja za atomske istraživače čuva počašna mesta.

Dokaz je dobrog instinkta da omladina kultovima počinje da se bavi na nov način. Čak kad bi se crkve pokazale nesposobne da tome daju prostora, taj pokret je važan zato što stvara poređenja. Ovde se pokazuje šta je bilo moguće i šta sme da se očekuje. Ono što je bilo moguće danas se prepoznaće samo na jednom ograničenom polju, naime na polju istorije umetnosti. Ali da sve te slike, palate, muzealni gradovi ništa ne znače u poređenju sa stvaralačkom prasnagom - sa tom mišlju futuristi su bili u pravu. Ne moguće je da je presahla velika reka što je ove tvorevine ostavila za sobom poput šarenih školjki - ona nastavlja da teče podzemno. Čovek će je otkriti kada uđe u sebe, i time on stvara jednu od tačaka na kojima su u pustinji moguće oaze.

Dalje, može se računati sa prostranim oblastima u kojima crkve više ne postoje ili su same spale na organe tiranije. Još je važnije razmišljanje da danas u mnogima postoji jaka potreba za kulnim formama, uz istovremenu antipatiju prema crkvama. Oseća se manjkavost egzistencije, i na tome se temelji strujanje oko gnostika, tvoraca sekti i apostola koji više ili manje uspešno stupaju u ulogu crkava. Moglo bi se reći da uvek postoji određena mera religioznosti koju je crkva legitimno zadovoljavala. Sada, oslobođena, snaga se kači na sve i svakog. Otuda lakovernost modernog čoveka uz istovremeno neverništvo. On veruje šta piše u novinama, ali ne u ono što je napisano u zvezdama.

Ovde nastala praznina ostaje primetna čak i u potpuno sekularizovanom životu, i zbog toga ne nedostaju pokušaji da se ona zatvoriti sredstvima koja postoje. Knjiga kao što

je Briova "Maskirane religije" pruža uvid u ovaj svet u kojem nauka više ili manje napušta svoje polje i stiče kapelotvornu snagu. Često nauka nadolazi i splašnjava u istim osobama, kao što može da se prati, recimo, u biografijama Hekela* ili Driša.**

Pošto se taj gubitak ispoljava pre svega kao patnja, nije nikakvo čudo da se ka njemu naročito okreću lekari, i to sa oštroumnim sistemima sondiranja dubina i načina lečenja zasnovanih na njima. Među tipovima bolesnika koje oni traže na jednom od prvih mesta stoji onaj koji želi da ubije oca. Uzalud će se tražiti onaj drugi koji je izgubio oca i čija se patnja sastoji u neznanju o gubitku. S pravom uzalud, jer ovde je medicina zatajila. U svakom dobrom lekaru mora, doduše, biti nešto od sveštenika, ali na pomisao da zameni sveštenika lekar može da dođe tek u vremenima u kojima se izgubilo razgraničenje između sreće i zdravlja. Stoga se o ovim imitiranjima duhovničkih sredstava i formi, kao što su istraživanja savesti, ispovedanja, meditacije, molitve, ekstaze, i drugo, o imitiranjima terapeutskih metoda, može misliti kako se hoće: ona neće sezati dalje od simptoma, ukoliko čak i ne štete.

Upućivanjem na nadsvetove sa kojima se izgubila veza, praznina se pre povećava. Važniji je prikaz patnje, dijagnoza - precizan opis onog što je izgubljeno. Čudno je da se on pre i verodostojnije nalazi kod pisaca nego kod teologa, od Kjerkegora do Bernanosa.*** Već smo rekli da bilans do sada stoji otvoren samo na polju istorije umetnosti. Mora, međutim, postojati mogućnost da se on učini vidljivim i u pogledu ljudske snage pojedinca. Ali ovaj zadatak ne sme se tražiti na području etike; on se nalazi na području egzistencije. Čovek koji životari, ako ne u pustinji, a ono u nekoj učmaloj zoni, recimo u nekom industrijskom gradu i kojem se prenese i samo odsjaj, dašak ogromne moći bivstva: jedan takav čovek počinje da sluti da mu nešto nedostaje. To je preduslov da on krene da traži. Da mu teolog skida koprenu sa očiju, važno je zato što se samo tako onom koji traži nudi izgled da će stići do cilja. Svi drugi fakulteti, da i ne govorimo o instancama prakse, navešće ga na opsene. Izgleda da je deo velikog čovekovog kursa da prvo mora da apsolvira izvestan broj takvih opsena - utopijski putevi kojima napredak daje perspektivsko preobraženje. On mu može predočiti svetsku silu, termitske uzorne države, večita carstva

* Ernst Hekel (Ernst Haeckel), 1834-1919, nemački zoolog i prirodnjak. - Prim. prev.

** Hans Driš (Hans Driesch), 1867-1941, nemački filozof i biolog. - Prim. prev.

*** Zorž Bernanos (Georges Bernanos), 1888-1948, francuski romanopisac i esejist. - Prim. prev.

mira - sve to pokazaće se kao fantom tamo gde nedostaje pravi zadatak. U ovom smislu Nemac je plaćao beskrajnu školarinu, a ipak će ona, ako je on zaista shvati kao takvu, biti dobro upotrebljena.

Teolog mora da računa sa današnjim čovekom - pre svega onim koji ne živi u rezervatima i na mestima manjeg prisika. Radi se, dakle, o onom koji je iskusio bol i sumnju i kojeg je, mnogo pre nego crkva, oblikovao nihilizam, pri čemu neka ostane po strani koliko je nihilizma skriveno i u crkvama. Taj čovek etički i duhovno većinom neće biti veoma razvijen, mada mu ne nedostaju ubedljiva opšta mesta. Biće budan, intelligentan, sumnjičav, radan, amuzičan, rođeni ponižavač viših tipova i ideja, proračunat, pohlepan na osiguranje, povodljiv za šlagvortima propagande čiju često nagnu promenu jedva primećuje, ispunjen filantropskim teorijama, ali isto tako šklon da posegne za strašnom silom, neograničenom ni pravom ni međunarodnim pravom, gde se najbliži i susedi ne uklapaju u njegov sistem. Pri tome se vazda oseća da ga zle sile progone do u dubinu njegovih snova, gotovo mu nije stalo do zadovoljstava i ne zna više šta su to slavlja. S druge strane, valja navesti da u mirna vremena uživa u tehničkom komforu, da je prosečna starost znatno porasla, da je načelo teorijske jednakosti opšte priznato i da se na nekim mestima na Zemlji mogu proučavati modeli jednog življenja kakvih u pogledu ugodnosti koja obuhvata sve slojeve, individualne slobode i automatske perfekcije valjda nikada nije bilo. Nije nemoguće da se ovaj stil širi posle titanskog doba tehnike. A ipak, čovek ostaje zahvaćen nestajanjem, i otuda potiče ono osobeno sivilo i beznađe njegove egzistencije koja se u nekim gradovima i zemljama tako zamračuje da je zamro svaki smešak i da čovek poveruje da boravi u onim podsvetovima koje Kafka opisuje u svojim romanima.

Navesti tog čoveka da sluti čega je i u svom najboljem duhovnom stanju lišen i kakva se ogromna snaga krije u njemu - to je teološki zadatak. Teolog je onaj koji van banalne ekonomije poznaće nauku o obilju, zagonetku o večnim izvorima koji su neiscrpni i vazda blizu. Kao teologa shvatamo znalca - znalac u ovom smislu je, recimo, mala prostitutka Sonja koja u Raskolnjikovu otkriva blago bivstva i koja ume da ga sačuva za njega. Čitalac oseća da ovo čuvanje blaga nije uspelo samo za život, već i u transcendenciji. U tome je veličina ovog romana, kao što uopšte delo Dostojevskog liči na jednu od onih hridi o koje se raspršuje zabluda vremena. To su pojmovi koji jasnije izlaze na videlo posle svake nove katastrofe i po kojima je rusko spisateljstvo steklo svetski rang.

25

U blizini nultog meridijana, u kojoj još uvek boravimo, vera plovi bez kursa; ovde se traže dokazi. Moglo bi se, naravno, takođe reći da se ovde veruje u dokaze. Čini se da se povećava broj duhova koji znaju da, čak tehnički gledano, duhovni život raspolaže formama efikasnijim od vojne discipline, sportskog treninga i ritma sveta rada. Ignacije je to znao, a od tog znanja i danas žive tvorci sekti i vode malih krugova o čijim je namerama teško izreći sud, poput, primera radi, Gurdijeva, jednog u mnogo čemu neobičnog Kavkasca.

Koje oružje dati u ruke onima koji živo teže da umaknu pustoši racionalističkih i materijalističkih sistema, ali su još podvrgnuti prinudi njihovih dijalektika? Njihova patnja nagoveštava im jedno više stanje. Postoje metodi da se oni pojačano usmeravaju u tom pravcu i neophodno je da se ovi u početku mehanički upražnjavaju. To liči na vežbe revitalizacije na utopljenicima koje se takođe prvo upražnjavaju. Zatim se priključuju disanje i rad srca.

Ovde se nagoveštava mogućnost jednog novog reda. Kao što je Protivreformacija u svojoj biti odgovarala Reformaciji i bila osnažena njome, tako je zamisliv duhovni pokret koji sebi kao polje traži nihilizam i suprotstavlja mu se, kao odraz u ogledalu bivstva. Preporučuje se da se sa onima koji su školovani u naučnom žargonu postupa po uzoru na misjonara koji sa urođenicima govori njihovim jezikom. Ovde se, naravno, zapaža da crkve nisu držale korak sa naukama. Sem toga, neke od pojedinačnih nauka zalaze u područja u kojima postaje moguć razgovor o sržnim pitanjima.

Poželjno bi bilo delo, recimo, sa naslovom "Mali katehizam za ateiste". Ako bi takav poduhvat neka jaka duhovna sila isturila kao spoljnu tvrdavu, onda bi on istovremeno delovao protiv brojnih gnostičkih duhova čije stremljenje ide u ovom pravcu. Mnoge razlike se jednostavno temelje na terminologiji. Jedan jak ateista uvek više raduje od indifferentnog proseka, i to zato što se u mislima bavi svetom kao celinom. Sem toga, kod njega će se neretko naći držanje koje daje prostora uzvišenom; iz ovog razloga su ateisti osamnaestog veka stvarno jaki duhovi i prijatniji od onih iz devetnaestog.

26

Odmetnikov sud glasi: "Sada i ovde" - on je čovek slobodne i nezavisne akcije. Videli smo da u ovaj tip možemo

da ubrojimo samo delić mase stanovništva, a ipak se ovde stvara mala, automatizmu dorasla elita na kojoj će čista upotreba sile pretrpeti neuspeh. To je *stara* sloboda u odori vremena: ona supstancialna, elementarna sloboda koja se budi u zdravim narodima kada zemlju pritska tiranija partijā i stranih zavojevača. Ona nije neka samo protestujuća ili emigrirajuća sloboda, nego sloboda koja hoće da prihvati borbu.

To je razlika koja deluje na sferu vere. Odmetnik ne može sebi da dozvoli inferiornost koja neku isteklu epohu obeležava na sličan način kao neutralnost malih država ili tamnovanje kod političkog delikta. Odmetanje u šumu vodi u teže odluke. Zadatak Odmetnika je u tome da naspram Levijatana mora da omedi mere slobode koja važi za neku buduću epohu. *Tom* protivniku on ne doskače samo golim pojmovima.

Odmetnikov otpor je apsolutan, on ne zna za neutralnost, za pardon, za tamnovanje. On ne očekuje da će neprijatelj uvažavati argumente, a kamoli da će postupati viteški. Zna i da se, što se njega tiče, smrtna kazna ne ukida. Odmetnik pozna jednu novu usamljenost kakvu, pre svega, sa sobom donosi satanski naraslo zlo - njenu povezanost sa naukom i mašinstvom koje, doduše, u istoriju ne unosi neki nov element, ali unosi nove pojave.

Sve to ne može se podudarati sa indiferentnošću. U takvoj situaciji ne može se čekati ni na crkve ni na duhovne vode i knjige koje možda pristižu. Ipak, ona ima tu prednost da izvodi iz onog što se nakupilo čitanjem, osećanjem i verovanjem i vodi u čvrste konture. Dejstvo se, bar što se tiče naše nemačke omladine, pokazuje već u razlici između dvaju svetskih ratova. Posle 1918. video se jedan jak duhovni pokret koji je u svim taborima razvijao talente. Sada je upadljivo, pre svega, čutanje, naročito čutanje omladine, koja je u svojim opkoljenjima i ubilačkim zarobljeništvima ipak videla mnogo čudnovatog. A ipak to čutanje ima veću težinu od razvijanja ideja, čak i od umetničkih dela. Tamo je viđen ne samo slom nacionalnih država, viđene su i druge stvari. Izvesno je da je dodir sa Ništa, i to sa sasvim nenašminkanim Ništa našeg veka, opisan u nizu kliničkih izveštaja, ali se može proreći da će on doneti još i druge plodove.

Već smo često koristili sliku čoveka koji se sreće sa samim sobom. Doista je važno da onaj ko se poduhvati da ponese teško breme stekne tačnu predstavu o sebi. I to ovde

čovek na brodu treba da se omeri čovekom u šumi - tj. čovek civilizacije, čovek pokreta i istorijske pojave svojim mirujućim i nadvremenskim bićem koje sebe prikazuje i menja u istoriji. U tome uživaju i oni jaki duhovi u koje sebe ubraja Odmetnik. U ovom procesu odraz u ogledalu seća se prvo-bitne slike iz koje sâm zrači i u kojoj je nepovrediv - ili se nasleđeno seća onog što je u osnovi svakog nasledstva.

Ovaj susret je usamljen i u tome je njegova čar; ne prisustvuje mu ni beležnik, ni sveštenik, ni neki dostojanstvenik. Čovek je u toj usamljenosti kralj pod pretpostavkom da pravilno proceni svoj rang. U ovom smislu on je sin oca, gospodar Zemlje, divno stvoreno stvorenje. Pri takvim susretima i socijalni momenat stupa u pozadinu. Čovek ponovo, kao u najstarije vreme, prisvaja svešteničke i sudijske moći. On izlazi iz apstrakcija, funkcija i podela rada. On uspostavlja odnos prema celosti, prema apsolutnom, i u tome je sadržano silno osećanje sreće.

Podrazumeva se da ovom susretu ne prisustvuje ni lekar. U pogledu zdravlja, praslika koju svako nosi u sebi jeste njegovo nepovredivo telo, stvoreno s onu stranu vremena i njegovih opasnosti, koje zrači u telesnu pojavu i koje deluje i u lečenju. Na svako lečenje imaju upliva stvaralačke snage.

U stanju potpunog zdravlja, kakvo je postalo retko, čovek poseduje i svest o ovom višem uobličenju, čija ga aura vidno okružuje. Kod Homera još nalazimo znanje o takvoj svežini koja unosi život u njegov svet. Povezanu sa njom, nalazimo slobodnu vedrinu, a u meri u kojoj se junaci približavaju bogovima oni dobijaju u nepovredivosti - telo im biva duhovnije.

I danas lečenje polazi od numinoznog i važno je da mu se čovek, bar sluteći, voljno prepusti. Bolesnik, a ne lekar, je suveren, darodavac je ozdravljenja koje šalje iz rezidencija što se ne mogu napadati. Izgubljen je tek kada i *on* izgubi pristup tim izvorima. U agoniji čovek često liči na nekoga ko luta i traži. On će naći izlaz, ovde ili tamo. Videli smo da je ozdravilo podosta onih koje su lekari bili otpisali, ali nismo videli da je ozdravio i jedan koji je digao ruke od samog sebe.

Izbegavati lekare, uzdati se u istinu tela, ali, naravno, osluškivati i njen glas, najbolji je recept za zdravog. To važi i za Odmetnika, koji mora da se oruža za situacije u kojima se sve bolesti, sem onih smrtonosnih, ubrajaju u luksuz. Ma kakvo mišljenje čovek da gaji o tom svetu zdravstvenih i drugih osiguranja, farmaceutskih fabrika i specijalista: jači je onaj koji može da se odrekne svega toga.

Sumnjiv je i u najvećoj meri opominje na oprez sve veći uticaj koji država počinje da vrši na zdravstvenu službu, ve-

ćinom pod socijalnim izgovorima. Uz to se, jer je lekar uve-
liko oslobođen od obaveze čutanja, kod svih konsultacija
može preporučiti nepoverenje. Pa nikad se ne zna u koju
statistiku čoveka unose, i to ne samo kod medicinskih na-
dleštava. Svi ti zdravstveni pogoni sa postavljenim i loše pla-
ćenim lekarima, čije kure nadzire birokratija, sumnjivi su i
mogu preko noći zastrašujuće da se preobraze, ne samo u
slučaju rata. Da onda uzorno vodene kartoteke dostavljaju
dokumenta na osnovu kojih čovek može da bude interniran,
kastriran ili likvidiran - to ni najmanje nije nemoguće.

Hrljenje ogromnog broja ljudi ka šarlatanima i nadri-
lekarima ne objašnjava se samo lakovernošću masa, već i
njihovim nepoverenjem prema medicinskoj službi, a naro-
čito prema načinu na koji se ona automatizuje. Ti čarobnjaci,
ma kako primitivno obavljali svoj zanat, ipak odstupaju u
dve važne stvari: prvo, time što bolesnika uzimaju kao celost,
i, drugo, predstavljajući isceljenje kao čudo. Upravo to od-
govara još uvek zdravom instinktu, a na njemu se temelje
isceljenja.

Razume se da je nešto slično moguće i u okviru školske
medicine. Svako ko leči sudeluje u čudu, bilo sa ili uprkos
svojim aparatima i metodama, i već je mnogo dobijeno ako
to uvidi. Mehanizam se, svuda gde se lekar pojavi sa svojom
ljudskom supstancom, može probiti, učiniti neštetnim ili čak
korisnim. Ovu neposrednu pomoć, naravno, otežava biro-
kratija. Ali "na brodu" ili i na galiji na kojoj živimo ljudi
ipak stalno probijaju funkcionalnost, bilo svojom dobrotom,
bilo svojom slobodom ili svojom hrabrošću za neposrednu
odgovornost. Lekar koji nekom bolesniku nešto prepiše pro-
тивno propisu možda upravo time daje tom sredstvu čudo-
tvornu snagu. Tim iskakanjem iz funkcija mi živimo.

Tehničar računa sa pojedinačnim prednostima. U veli-
kom knjigovodstvu to često drukčije izgleda. Da li je u svetu
osiguranja, pelcovanja, mučne higijene, visoke prosečne sta-
rosti sadržana stvarna dobit? Ne isplati se prepirati se oko
toga, jer će se on dalje razrastati i jer se i ideje na kojima
se temelji još nisu iscrple. Brod će nastaviti svoju plovidbu,
i posle katastrofa. Katastrofe, naravno, donose ogromna is-
trebljenja. Kada brod ode pod vodu, sa njim potone i apo-
teka. Tu sve zavisi od nekih drugih stvari, recimo od toga
da se nekoliko sati opstane u ledenoj vodi. Više puta pel-
covana, dezinfikovana, na medikamente navikla posada vi-
soke prosečne starosti tu ima manji izgled od one druge koja
sve to ne poznaje. Minimalna smrtnost u mirnim vremenima
ne daje merilo za istinsko zdravlje; ona preko noći može
da se pretvori u svoju suprotnost. Čak je moguće da proi-
zvede još nepoznate bolesti. Tkivo naroda gubi imunitet.

Ovde se otvara i pogled na jednu od velikih opasnosti našeg doba, prenaseljenost kako ju je prikazao, recimo, Butul u svojoj knjizi "Sto miliona mrtvih". Higijena vidi sebe pred zadatkom da obuzda rast istih onih masa čiji je nastanak omogućivala. Ali time prekoračujemo temu odmetanja u šumu. Ko sa njim računa, njemu ne pogoduje vazduh staklenih bašti.

28

Zastrašujući je način na koji pojmovi i stvari često preko noći promene lice i dovedu do drugih rezultata nego što se očekivalo. To je znak anarhije.

Posmatrajmo, recimo, slobode i prava pojedinca u njihovom odnosu prema autoritetu. Njih određuje ustav. Nаравно, stalno će se, a nažalost verovatno i još za duže vreme, morati računati sa povredovanjem tih prava, bilo od strane države, bilo od strane neke partije koja zavlada državom, bilo od strane stranog okupatora, ili kombinovanim zahvatima. Može se slobodno reći da se mase, bar ovde kod nas, nalaze u jednom stanju u kojem jedva da još opažaju povrede ustava. Tamo gde se ta svest jednom izgubila, neće veštacki biti obnovljena.

Povreda prava može nositi i boju legalnosti, recimo tako što vladajuća partija čini većinu potrebnu za promenu ustava. Većina može istovremeno biti u pravu i činiti nepravdu: ta protivurečnost ne ulazi u ograničene glave. Već kod izjašnjavanja često se teško može odlučiti gde prestaje pravo, a počinje nasilje.

Posezanja mogu postepeno da se pooštire i da protiv izvenskih grupa nastupaju kao čisto nedelo. Ko je mogao da posmatra takve akte podržavane masovnim odobravanjem, zna da se protiv njih malo može preduzeti tradicionalnim sredstvima. Etičko samoubistvo ne može se očekivati od svakog, naročito ako mu se preporučuje iz inostranstva.

U Nemačkoj je otoren otpor protiv vlasti posebno težak, ili je bar bio, jer se još iz vremena legitimne monarhije sačuvalo prema državi strahopoštovanje koje, pored svojih tamanih strana, poseduje i vrline. Pojedincu je, stoga, padalo teško da shvati da je po ulasku pobedničkih sila za ovaj nedovoljan otpor pozivan na odgovornost ne samo generalno, kao kolektivni krivac, već i individualno - recimo zato što je kao činovnik ili kao kapelnik i dalje obavljao svoju dužnost.

Ne smemo ovu zamerku, mada je cvetala grotesknim cvetovima, shvatiti kao kuriozum. Pre je reč o jednoj novoj

erti našeg doba, i može se samo preporučiti da se ona vazda ima u vidu u vremenima kada nikada ne vlada oskudica javne nepravde. Ovde se, zahvaljujući okupatorima, može mirisati na kolaboratera, a tamo, zahvaljujući partijama, na "saputnika". Na taj način nastaju situacije u kojima pojedinac dospeva između Scile i Haribde: preti mu likvidacija i zbog učestvovanja i zbog neučestvovanja.

Od pojedinca se, dakle, očekuje velika hrabrost; od njega se zahteva da sâm, i protiv sile države, pravu pruža sigurnu pomoć. Posumnjaće se da se mogu naći takvi ljudi. Međutim, oni će se pojaviti, i tada će biti Odmetnici. I nedobrovoljno će ovaj tip stupiti u istorijsku sliku, jer postoje oblici prinude koji ne ostavljaju izbora. Naravno, uz to mora doći i podešnost. I Viljem Tel je protiv svoje volje dospeo u konflikt. A onda se dokazao kao Odmetnik, kao pojedinac u kojem je narod naspram silnika postao svestan svoje prasnage.

To je neobična slika: pojedinac ili/i mnoštvo pojedinaca koji prema Levijatanu zauzimaju odbrambeni stav. A ipak se upravo tu ukazuju mesta na kojima je kolos ugrožen. Mora se, naime, znati da čak i neznatan broj ljudi koji su doista odlučni, ne samo moralno, već i stvarno može postati opasan. U mirna vremena to će se videti samo na zločincima. Stalno će se doživljavati da dva, tri divljaka uznemiravaju čitave velegradske četvrti i prouzrokuju dugotrajne opsade. A ako se odnos okreće tako što vlast postane kriminalna, a pravni ljudi počnu da se brane, oni mogu da izazovu neuporedivo veća dejstva. Zna se za zaprepašćenje koje je kod Napoleona izazvao ustank Malea, jednog jedinog, ali nesalomivog čoveka.

Prepostavićemo da u jednom gradu, u jednoj državi, još živi izvestan, mada nevelik broj zaista slobodnih ljudi. U tom slučaju, kršenje ustava bilo bi praćeno jakim rizikom. Utočilo bi se teorija o kolektivnoj krivici mogla podržavati: mogućnost povrede prava stoji u tačnom odnosu prema slobodi na koju nailazi. Napad na nepovredivost, čak na svetost stanja, na primer, bio bi u starom Islandu nemoguć u onim oblicima u kojima je u Berlinu 1933, usred jednog milionskog stanovništva, bio moguć kao čisto upravna mera. Kao hvale vredan izuzetak zaslužuje pomena neki mladi socijaldemokrata koji je u predsoblju svoga iznajmljenog stana pobio pola tuceta takozvanih pomoćnih policajaca. Taj je još sudelovao u supstancialnoj, starogermanskoj slobodi koju su teorijski slavili njegovi protivnici. To ni on, naravno, nije bio naučio iz svog partijskog programa. U svakom slučaju, nije spadao u one za koje Leon Blua kaže da odlaze advokatu dok im siluju majku.

A ako, dalje, želimo da prepostavimo da se u svakoj berlinskoj ulici moglo računati ma i sa jednim takvim slu-

čajem, stvari bi tada drukčije izgledale. Duga vremena mira pogodovala su izvesnim optičkim varkama. U njih spada pretpostavka da se nepovredivost stana temelji na ustavu, da je garantovana njime. U stvarnosti se temelji na ocu porodice koji se, praćen sinovima, u vratima pojavljuje sa sekirom. Samo, ova istina ne biva uvek vidljiva i ne treba ni da stavlja prigovor na ustave. Važi stara izreka "Čovek ostaje veran zakletvi, ali ne i zakletva čoveku". Ovde se krije jedan od razloga zašto novo zakonodavstvo u narodu nailazi na tako neznatno učešće. Ono sa stonom nije loša lektira, samo što živimo u vremenima kada činovnik činovniku tiska kvaku u šaku.

Nemcu je, možda s pravom, zamereno da se nije dovoljno suprotstavio službenom nasilju. On još nije znao pravila igre i osećao se ugroženim i iz drugih zona u kojima ni sada ni ikada ranije nije bilo reči o osnovnim pravima. Srednji položaj uvek zna za dve opasnosti: on ima povoljnost, ali i nedostatak ovog I - I. Još se jedva vide oni što su, u međuvremenu u bezizlaznoj situaciji, čak nenaoružani, pali štiteći svoje žene i decu. Čuće se i za njihovu usamljenu smrt. Ona je teg na tasu.

Mi moramo brinuti za to da se ne ponovi prizor prinude koji ne nalazi odgovor.

29

U slučaju napada stranih armija odmetanje u šumu predstavlja sredstvo vođenja rata. To, pre svega, važi za države koje su slabo ili uopšte nisu naoružane.

Kako u pogledu crkvi, tako ni što se tiče naoružanja Odmetnik ne pita da li je i koliko ono uznapredovalo, čak ni da li uopšte postoji ili ne. To su procesi na brodu. Odmetanje u šumu može da se ostvari svakog časa i na svakom mestu, i protiv ogromne nadmoći. U takvom slučaju, ono će čak postati jedino sredstvo otpora.

Odmetnik nije vojnik. On ne poznaje vojničke manire ni disciplinu. Njegov život je istovremeno slobodniji i tegobniji od vojničkog. Odmetnici se retrutuju iz onih koji su u bezizlaznoj situaciji odlučni da se bore za slobodu. U idealnom slučaju njihova lična sloboda podudariće se sa slobodom njihove zemlje. Na tome se temelji jedna velika prednost slobodnih naroda koja sa trajanjem nekog rata stiče sve veću težinu.

Na odmetanje u šumu upućeni su i oni za koje je drugi oblik egzistencije nemoguć. Po ulasku trupa slede mere koje

ugrožavaju velike delove stanovništva: hapšenja, pročešljavanja, uvođenje u spiskove, gonjenje na prinudni rad i službu u tidoj vojsci. To goni na potajan ili/i otvoren otpor.

Posebna opasnost leži u mogućem upadu kriminalnih elemenata. Odmetnik se možda ne bori prema ratnom planu, ali ni kao kriminalac. Ni njegova disciplina nije vojnička, i ta činjenica prepostavlja jako, neposredno vodstvo.

Što se tiče njenog mesta, šuma je svuda. Šuma je u pustoišima kao i u gradovima, gde Odmetnik živi skriven ili pod maskom raznih zanimanja. Šuma je u pustinji i u skrovištu. Šuma je u otadžbini, kao i na svakom drugom tlu na kojem se može sprovoditi otpor. Šuma je, pre svega, u pozadini samog neprijatelja. Odmetnik ne stoji u vlasti optičke varke koja napadača vidi kao nacionalnog neprijatelja. On poznaje njegove prinudne logore, skrovišta podjarmljenih, manjine što čekaju svoj čas. On vodi mali rat duž pruga i dopremnih puteva, ugrožava mostove, električne vodove i depoe. Zbog njega trupe, radi obezbedenja, moraju da se usitnuju, moraju da se umnogostruju straže. Odmetnik obezbeduje izviđanje, sabotažu, širenje vesti među stanovništvom. On nestaje u bespuću, u anonimnosti, da se opet pojavi kada neprijatelj počne davati znake slabosti. On širi stalan nemir, izaziva noćne panike. Može da parališe čak i čitave vojske, kao što se video na primeru Napoleonove armije u Španiji.

Odmetnik ne raspolaže velikim borbenim sredstvima. Ali on zna kako se oružje koje staje milione može uništiti smelom zamišlju. On poznaje njegove taktičke slabosti, njegova nepokrivena mesta, njegovu zapaljivost. On, takođe, slobodnije od trupe odlučuje o izboru mesta i postaviće se тамо где neznatnim snagama može naneti veliki gubitak - u tesnacima, kraj saobraćajnica koje vode kroz težak teren, na mestima koja su dosta udaljena od baza. Svaki prodor stiže do krajnjih tačaka na kojima ljudi i sredstva postaju skupoceni jer se moraju dopremati preko ogromnih razdaljina. Na jednog borca onda u pozadinskoj službi dolazi stotinu drugih. A taj jedan nailazi na Odmetnika. Ovde opet dolazimo do naše brojčane srazmere.

Što se tiče svetske situacije, ona pogoduje odmetanju u šumu: stvara balanse koji izazivaju na slobodan čin. U svetskom građanskom ratu svaki napadač mora da računa sa tim da će mu pozadina biti teška. A svaka nova oblast koju osvoji povećava pozadinu. On istovremeno mora da pooštrava mere; to dovodi do lavine represalija. Njegov protivnik ovom podrivanju i jačanju podrivanja pridaje najveću važnost. To znači da Odmetnik može da računa, ako ne na direktnu podršku, a ono na naoružavanje, snabdevanje i dopremanje od strane jedne svetske sile. Ali on nije njen saveznik.

U odmetanju u šumu krije se nov princip odbrane. On se može sprovoditi svejedno da li vojske postoje ili ne. U svim, pogotovo u malim, zemljama uvideće se da je njegovo pripremanje neophodno. Veliko oružje mogu da stvaraju i poseduju samo moćne države. Odmetanje u šumu može da ostvari i najmanja manjina, pa i pojedinac. Ovde leži odgovor koji ima da dâ sloboda. A njoj pripada poslednja reč.

Odmetanje u šumu стоји у tešnjem odnosu prema slobodi od svakog oružja; u njemu živi prvo bitna volja za otporom. Stoga će za njega biti podobni samo dobrovoljci. Oni će se u svakom slučaju braniti, svejedno da li ih država priprema, naoružava ili poziva, ili ne. Oni time pružaju dokaz o svojoj slobodi, i to egzistencijalno. Država u kojoj ne živi odgovarajuća svest srozava se na ulogu trabanta, satelita.

Sloboda je velika tema; ona je sila kojom se savladava strah. Ona je glavni predmet slobodnog čoveka, i ne samo ona, nego i način na koji može efikasno da se zastupa i da se ispolji u otporu. Nećemo da ulazimo u pojedinosti. Strah se umanjuje već time što on, slobodan čovek, u slučaju katastrofe zna svoju ulogu. Katastrofa mora da se uvežbava, kao što se pred početak plovidbe uvežbava brodolom. Kada se *jedan narod* oruža za odmetanje u šumu, on mora postati strašna sila.

Čuje se primedba da Nemac nije stvoren za ovu vrstu otpora. I stvarno, postoji ponešto za šta se verovalo da on nije sposoban. Što se tiče opremanja oružjem i sredstvima za prenošenje vesti, pre svega radio stanicama, sprovođenja igara i vežbi, pripremanja uporišta i sistema koji su sračunati na ovaj nov način otpora - ukratko, one strane koja se susreće sa praksom, uvek će se naći snage koje se bave njome i koje je formiraju. Važnije je ostvarivanje starog načela da je slobodan čovek naoružan, i to ne oružjem koje se čuva u arsenalima i kasarnama, već onim koje on drži kod kuće u svom stanu. To će povratno delovati i na osnovna prava.

Među opasnostima koje danas prete najsumornija je, valjda, da nemačke vojske krenu jedna na drugu. Svaki napredak u naoružanju na ovoj i onoj strani povećava opasnost. Odmetanje u šumu je jedino sredstvo koje, bez obzira na veštačke granice, i preko njih, može biti posvećeno zajedničkim ciljevima. Ovde se mogu nalaziti, izmenjivati i širiti lozinke koje sprečavaju da se puca jedan na drugog. Obuka s ove i s one strane, i ideološka, ne može da šteti, čak će i koristiti ako se zna ko će u sudbonosnom času, kao kod Lajpciga, preći onom drugom.

Sila koja težiše stavljala na odmetanje u šumu pokazuje da ne postoji namera za napadački rat. Uprkos tome, mogla bi uz neznatnije troškove veoma da ojača defanzivnu snagu,

čak njome da zastrašuje. To bi omogućilo jednu politiku na dug rok. Za onog koji zna svoje pravo i ume da čeka da plodovi padaju sami od sebe.

Dotaknimo još i mogućnost da odmetanje u šumu kao put na kojem se prepoznaju nužda i sloboda povratno deluje na vojske tako što će prao blici otpora, iz kojih su proizšli oni vojnički, ponovo ući u istoriju. Gde se pod ogromnom ugroženošću postavi pitanje golog "biti il' ne biti", sloboda se iz domena prava uzdiže u jedan drugi, svetiji sloj u kojem se sjedinjuju očevi, sinovi i braća. Tome šema armijā ne može da se odupre. Izgled da stvarima ovlađa prazna rutina opasniji je od nenaoružanosti. Ipak, to nije pitanje koje se tiče odmetanja u šumu kao takvog; u njemu pojedinac određuje način na koji će čuvati slobodu. Ako se on odluči za službu, disciplina će se preobratiti u slobodu, biće jedna od njениh formi, jedno od njениh sredstava. Slobodan čovek daje smisao oružju.

30

Kao što se i staleške forme pretapaju u specijalne radne karaktere, tj. u tehničke funkcije, tako biva i sa vojničkim. Vojniku je od Heraklovih zadataka u biti preostao onaj treći: on s vremena na vreme mora da čisti Augijevu šalu politike. Kod ovog posla postaje sve teže sačuvati čiste ruke i voditi rat na jedan način koji ga, s jedne strane, dovoljno deli od policijskog zanata, a s druge strane, od zanata kasapina ili čak stvodera. Novim nalogodavcima do toga je manje i stalo, a više do širenja straha po svaku cenu.

Uz to, otkrića bezgranično proširuju rat, a nova oružja ukidaju svaku razliku između ratnika i neratnika. Time otpada prepostavka zahvaljujući kojoj se održava vojnička staleška svest, a ruku pod ruku ide propadanje viteških manira.

Još je Bizmark odbio predlog da Napoleona III izvede pred sud. On se kao protivnik nije smatrao nadležnim. U međuvremenu se uobičajilo da se pobedeni pravno osuđuje. Sukobljavanja koja se nadovezuju na takve presude suvišna su i lišena su osnova. Stranke ne mogu da sude. One nastavljaju nasilni čin. One suđu otimaju i krivca.

Živimo u vremenima u kojima je rat i mir teško razlikovati. Granice između službe i zločina izbrisane su zasenčenjima. To zavarava i oštре oči, jer u svaki pojedinačan slučaj uliva se zbrka vremena, opšta krivica. Otežavajuće, dalje, deluje što nedostaju kneževi i što su se moćnici svi uspeli stepenicama podvajanja. To od samog početka umanjuje ob-

darenost za činove koji su usmereni na celinu, dakle za sklapanje mira, za presude, svečanosti, darove i bogaćenja. Snage pre žele da žive od celine; one su nesposobne da je čuvaju i uvećavaju unutrašnjim obiljem: bivstvom. Tako dolazi do harčenja kapitala od strane pobedonosnih partija, za dnevna saznanja i smeranja kao što se pribajavao već stari Marvić.

Jedino utešno kod ovog prizora jeste da se radi o tendenciji koja deluje u određenom pravcu i prema određenim ciljevima. Razdoblja kao što je ovo ranije su označavana kao interregnūm, dok se danas nude kao *predeo radionica*. Ona se odlikuju time što nedostaju poslednje izvesnosti; a već je mnogo postignuto ako se uvidi da je to potrebno, a u svakom slučaju bolje nego ako se pokušava da se istrošeni elementi uvedu kao važeći ili da se takvima smatraju. Kao što naše oko odbija primenu gotskih oblika u svetu mašina, slično biva i u moralu.

Izveli smo to podrobno posmatrajući svet rada. Granice predela u kojem se živi svakako se moraju poznavati. S druge strane, vrednujuća svest ostaje nepodmitljiva, i na tome se temelji bol, temelji se opažanje gubitka koje je neizbežno. Prizor gradilišta ne može da dā mirnu lagodnost koju pruža remek-del, a isto tako ne mogu biti savršene stvari koje se tamo vide. Poštenje postoji u meri u kojoj to dopire do svesti, a u njemu se nagoveštava respekt prema višim po-recima. Ovo poštenje stvara nužan vakuum, kao što se, recimo, vidi u slikarstvu, koji poseduje svoje teološke ekvivalente. Svest o gubitku dolazi do izražaja i u tome što se svaka ozbiljna procena situacije odnosi ili na nešto prošlo ili na nešto buduće. Ako se zanemare ciklična učenja, ona dovodi ili do kritike kulture ili do utopije. Gubljenje pravnih i moralnih normi spada i u velike teme literature. Naročito se američki roman odigrava u područjima u kojima više ne vla-da ni najmanja obaveznost. On je dospeo do gole stene koju na drugim mestima još pokriva humus razlažućih slojeva.

U odmetanju u šumu čovek se mora miriti sa krizama u kojima ne odolevaju ni zločin ni moral. U takvim krizama moći će se posmatrati slične pojave kao kod izbora koje smo opisali na početku. Mase će slediti propagandu koja ih stav- lja u tehnički odnos prema pravu i moralu. Ali tako neće postupiti Odmetnik. Teška je odluka koju on mora da doneće: u svakom slučaju zadržati za sebe ispitivanje onog za šta se od njega zahteva saglasnost ili učešće. Žrtve će biti znatne. Ali se sa njima povezuje i neposredno povećanje su-verenosti. Stvari, naravno, tako stoje da će to povećanje samo sasvim mali broj njih osetiti kao takvo. Ali vladavina

* Fridrih August Ludvig fon der Marvic (Friedrich August Ludvig von der Marvitz), 1777-1837, pruski general i političar. - Prim.prev.

će moći da dolazi samo od onih kod kojih se sačuvalo znanje o prvobitnim ljudskim merama i koje nikakva sila ne može nagnati da se odreknu ljudskog delanja. Kako će oni to postići, ostaje pitanje otpora, koji nipošto nije uvek potrebno pružati otvoreno. Zahtevati to, spada, doduše, u omiljene teorije neučesnika, ali praktično znači valjda isto kao kada bi se tiranima uručila lista poslednjih ljudi*.

Ako sve institucije postanu sumnjive, ili čak nemoralne, i ako se čuje da se čak i u crkvama javno moli ne za proganjene, nego za progonitelje, onda moralna odgovornost prelazi na pojedinca, ili, bolje rečeno, na još neslomljenog pojedinca.

Odmetnik je konkretan pojedinac, on dela u konkretnom slučaju. Njemu, da bi znao šta je pravično, nisu potrebne teorije *ni zakoni* koje su smislili partijski pravnici. On silazi do izvora moralnosti još nesprovedene u kanale institucija. Ovde stvari bivaju jednostavne ukoliko u njemu još živi nešto iskonski čisto. Videli smo veliko iskustvo šume u susretu sa sopstvenim Ja, nepovredivim jezgrom, bićem iz kojeg se hrani vremenska i individualna pojava. Ovaj susret, koji vrši tako veliki uticaj i na ozdravljenje i na odagnavanje straha, i u pogledu morala je najvišeg ranga. On vodi do onog sloja koji leži u osnovi sveg socijalnog i prazajednički je. On vodi *onom* čoveku koji u pogledu individualnosti čini jezgro i od kojeg zrače individualizacija. U toj zoni nije samo zajedništvo; ovde je identitet. To je ono što nagoveštava simbol zagrljaja. Ja se prepoznaje u onom Drugom - ono sledi prastara mudrost reči "ovo si ti". Onaj drugi može biti voljeni, on može biti i brat, čovek koji pati, čovek bez zaštite. Pružajući mu pomoć, Ja istovremeno jača u neprolaznom. U tome se potvrđuje osnovno ustrojstvo sveta.

To su iskustva. Danas žive bezbrojni ljudi koji su prošli kroz centre nihilističkog procesa, kroz dubine vrtloga. Oni znaju da se mehanika tu ispoljava sve više preteći; čovek se nalazi u unutrašnjosti velike mašine koja je izmišljena za njegovo uništenje. Takođe su morali da iskuse da svaki racionalizam dovodi do mehanizma, a svaki mehanizam do zlostavljanja kao do svoje logične konsekvene. To u 19. veku još nije viđeno.

Da bi se umaklo takvim vrtlozima, mora se dogoditi čudo. Čudo se bezbroj puta desilo, i to tako što se usred mrtvih brojki pojavljivao čovek i pružao pomoć. To je važilo i u zatvorima, čak upravo tamo. Pojedinac, tako, u svakoj situaciji i prema svakom može postati bližnji - u tome se odaje njegova neposredna, njegova plemenita crta. Poreklo plem-

* Poslednji ljudi su za Jingera, izgleda, pravi ljudi, oni koji su još sposobni da ljudski deluju, da pružaju otpor. - Prim.prev.

stva je u tome što je ono pružalo zaštitu - zaštitu s obzirom na opasnosti od ala i nemani. To je obeležje plemenitog čovjeka i ono još zasja u stražaru koji zatvoreniku potajno datori parče hleba. To ne može da se izgubi, i od toga živi ovaj svet. On se temelji na žrtvama.

31

Postoje, dakle, situacije koje pozivaju neposredno na moralnu odluku, i to pre svega tamo gde nemir dostiže svoje najdublje kovitlace.

To nije uvek bio slučaj, i neće uvek ostati slučaj. Uopšte uvezši, institucije i propisi povezani sa njima čine pouzdano tlo; kao dan je jasno šta su pravo i moral. Naravno da postoje ogrešenja, ali postoje i sudovi i policija.

To se menja ako se moral zameni jednom podvrstom tehnike, propagandom, i ako se institucije preobraze u oružje građanskog rata. Tada odluka pripada pojedincu, i to kao Ili-Ili, time što je isključeno neko treće držanje, ono neutralno. A u neučestvovanju, ali i u osudi do koje dolazi zbog neučesništva, sadržana je naročita vrsta infamije.

I vlastodržac u svojim promenljivim inkarnacijama prilazi pojedincu sa Ili-Ili. To je vremenska zavesa koja se diže pred vazda istim prizorom što se stalno ponavlja. Znaci na toj zavesi nisu ono najvažnije. Pojedinčevu Ili-Ili drukčije izgleda. On se dovodi do tačke na kojoj mora da bira između neposredno mu podarenog kvaliteta čovjeka i kvaliteta zločinca.

Od toga kako se pojedinac potvrđuje u odnosu na ova pitanja zavisi naša budućnost. To se, možda, odlučuje upravo tamo gde se mrak čini najdubljim. Što se tiče zločina, on, uz autonomnu moralnu odluku, čini drugu mogućnost da se usred nestajanja, nihilističkog podrivanja bivstva, sačuva suverenost. To su pravilno uvideli francuski egzistencijalisti. Zločin nema nikakve veze sa nihilizmom, čak čini pribrežite od njegove pustoši koje razara samosvest, izlaz iz te pustoši. Već je Šamfor rekao: "L'homme, dans l'état actuel de la société, me paraît plus corrompu par sa raison que par ses passions." *

Verovatno se kult zločina na ovaj način objašnjava kao jedan od znakova našeg vremena. Razmera i rasprostranjenost ovog kulta lako se potcenjuju. O tome se može steći

* Nikola Sebastijan Rot Šamfor (Nicolas Sebastian Roth Chamfort), 1741-1794, francuski pisac, u početku pristalica revolucije, pisao pesme, basne, komedije, rasprave i čuvene aforizme. - "Čovek na ovom stupnju društvenog razvoja više mi se čini iskvaren svojim razumom nego savešću." - Prim. prev.

predstava ako se u ovoj nameri posmatra literatura, i to ne samo njene niže vrste, uključujući film i ilustrovane časopise, nego i svetska literatura. Može se tvrditi da se njene tri četvrtine bave zločincima, njihovim postupcima i njihovim mijeom, i da je upravo u tome njena draž. To pokazuje razmere u kojima je zakon nepouzdan. Čovek ima osećaj da je pod tuđom vladavinom, i u tom stanju zločinac mu se čini srodnim. Kada je razbojnik i višestruki ubica, bandit Đulijano, pogubljen na Siciliji, žalost se nadaleko proširila. Eksperiment da se život vodi i nastavlja na slobodnoj neutrtoj stazi nije uspeo. To je pogađalo i svakog pojedinca unutar sivih masa i pojačavalo njegovo osećanje opkoljenosti. Ovo dovodi do heroizacije zlikovca. A stvara i moralni sumrak u svim pokretima otpora, i ne samo to.

A mi živimo u vremenima u kojima svakodnevno mogu da nastupe nečuvene vrste prinude, ropstva, istrebljenja - bilo da se oni usmeravaju protiv određenih slojeva ili da se protežu na široka prostranstva. Protiv njih je otpor legalan, kao potvrda osnovnih ljudskih prava koja u najboljem slučaju garantuje ustav, ali koja mora da ostvari pojedinac. Za to postoje efikasni načini, i ugroženi mora biti pripremljen na njih, mora biti obučen u njima; čak se ovde krije glavni predmet obrazovanja uopšte. Naročito je važno ugroženog privići na pomisao da je otpor uopšte moguć - ako se to shvati, onda će sa sićušnom manjinom biti moguće obaranje moćnog, ali glupog kolosa. I to je slika koja se u istoriji stalno ponavlja i u kojoj ona stiče svoje mitske temelje. Na njima se onda za dugo vreme podižu zdanja.

Prirodna je težnja vlastodržaca da legalni otpor, pa čak i samo neprihvatanje njegovih zahteva, prikazuju kao zločin, a ta namera stvara posebne kategorije primene sile i njene propagande. Uz to, oni na svojoj rang listi običnog zločinca postavljaju na veću visinu od onog ko protivureči njihovim zahtevima.

S obzirom na ovo, važno je da se Odmetnik ne samo jasno razlikuje od zločinca po svojoj moralnosti, po svom vodenju borbe, po svom društvu, već da ova razlika živi i unutar njega. U jednoj situaciji u kojoj mu učitelji prava i državnog prava ne daju u ruke potrebno oružje, on pravo može naći samo u sebi. Od pesnika i filozofa ipak pre saznajemo šta valja braniti.

Videli smo na drugom mestu zašto ni individua ni masa ne mogu da se potvrde u elementarnom svetu u koji smo stupili od 1914. godine. To ne znači da će čovek kao pojedinac i kao slobodnjak iščeznuti. On će pre morati da se spusti duboko pod svoju individualnu površinu i tada će naći sredstva koja su potonula u vremenima verskih ratova. Nema

sumnje da će iz tih titanskih carstava otići okičen jednom novom slobodom. Ona se može steći samo žrtvama, jer sloboda je skupocena i zahteva da se žrtvuje možda baš ono individualno, možda čak koža vremena. Čovek mora da zna da li mu sloboda ima veću težinu - da li svoje Biti-Takav više ceni od svog Biti-Tu.

Stvarni problem je pre u tome da jedna velika većina *ne želi slobodu*, čak je se boji. Mora se *biti* slobodnim da bi se to postalo, jer sloboda je egzistencija - ona je, pre svega, svesno podudaranje sa egzistencijom, i volja, koja se oseća kao sudska bina, da se egzistencija ostvari. Tada je čovek sloboden, i svet ispunjen prinudom i sredstvima prinude mora od sada da posluži da se sloboda učini vidljivom u njenom punom sjaju, kao što velike mase prastena svojim pritiskom stvaraju kristale.

Nova sloboda je stara, ona je absolutna sloboda u odori vremena; jer stalno i uprkos svim lukavstvima duha vremena dovodi do njenog trijumfa: u tome je smisao istorijskog sveta.

32

Kao što je poznato, osnovno osećanje naše epohe neprijateljski je nastrojeno prema svojini i skljono oduzimanju i tamo gde se nanosi šteta ne samo pogodenom, već i celini. Vidi se kako se usitnjavaju njive koje su kroz trideset generacija hranile vlasnike i zakupnike, tako da svi oskudevaju. Vide se krčevine šuma koje su hiljadama godina davale drvo. Vidi se kako se koke što su nosile zlatna jaja preko noći kolju da bi se od njihovog mesa kuvale sirotinjske supe koje nikoga ne zasićuju. Preporučljivo je pomiriti se sa ovim prizorom, mada on nagoveštava jake povratne udarce, pošto će u društvo uvesti nove, istovremeno inteligentne i obeskoranjene slojeve. U ovom smislu mogu se, naročito za Englesku, proreći čudne stvari.

Napad je, prvo, etičan ukoliko je stara formula "Svojina je krada" sada već postala priznato opšte mesto. Vlasnik je onaj prema kome svako ima čistu savest, i on se odavno ne oseća dobro u sopstvenoj koži. Uz to dolaze katastrofe, ratovi, prometi povećani tehnikom. Sve to ne samo da upućuje da se živi od kapitala, već i goni na to. Ne grade se uzalud rakete od kojih jedna jedina staje koliko ranije neka kneževina.

Neprimetno je pojava razbaštinjenog, proletera, poprimila druge crte: svet je ispunjen novim likovima pačenika. To su prognani, izopšteni, obeščašćeni, ljudi lišeni zavičaja

i rodne grude, ljudi brutalno gurnuti na samo dno ponora. Ovde su savremene katakombe; one se ne otvaraju time što se razbaštinjenima s vremena na vreme prepusti da se izjasne na koji način birokratija treba da upravlja njihovom bedom.

Nemačka je danas bogata razbaštinjenima i obespravljenima; njima je ona najbogatija zemlja na svetu. To je bogatstvo koje se može dobro ili loše iskoristiti. Svakom pokretu koji se oslanja na razbaštinjene svojstvena je velika udarna snaga; u isto vreme valja se bojati da ona dovodi samo do drukčije raspodele nepravde. To bi bio vijak bez kraja. Dosegu čistog nasilja umaći će samo onaj ko etički zadobije novi sprat u gradevini sveta.

Pripremaju se ne samo nove optužbe, nego i novo tumačenje starog "Svojina je krada". Takve teorije britkije su u rukama opljačkanog nego u rukama pljačkaša, koji uz njihovu pomoć želi sebi da obezbedi plen. Odavno prezasićen, on proždire stalno nove prostore. Postoje, međutim, i druge pouke koje se mogu izvući iz vremena, pa se može reći da događaji nisu prošli ne ostavivši traga. To pre svega važi za Nemačku; ovde je navala slika bila naročito jaka. Donela je sa sobom duboke promene. Takve promene tek kasno postanu vidljive u teorijama; one prvo deluju na karakter. To važi i za prosuđivanja o vlasništvu; to prosuđivanje oslojava se teorija. Ekonomski teorije stupile su u drugi plan, dok se istovremeno sagledalo šta je to vlasništvo.

Nemac je o tome morao da razmisli. Posle njegovog poraza, na njemu je isprobana namera da se on zanavek obespravi, da se porobi, da se uništi deobom. Taj ispit bio je teži od onog ratnog, a može se reći da ga je on položio, položio čutke, bez oružja, bez prijatelja, bez ijednog foruma na ovom svetu. Tih dana, meseci i godina stekao je jedno od najvećih iskustava. Odbačen je natrag na svoje vlasništvo, na svoj sloj otet od uništenja. Ovde se krije misterija, a takvi dani više obavezuju od dobijene odlučujuće bitke. Bogatstvo zemlje je u njenim muškarcima i ženama, koji su stekli najređa iskustva kakva tokom mnogih naraštaja samo jednom postanu dostupna čoveku. To donosi skromnost, ali donosi i sigurnost. Ekonomski teorije važe "na brodu", dok nepokretna i nepromenljiva imovina leži u šumi, kao plodno tlo koje vazda donosi nove žetve.

U tom smislu vlasništvo je egzistencijalno, vezano za svoga nosioca i nezamenljivo povezano sa njegovim bivstvom. Kao što je "nevidljiva harmonija značajnija od vidljive", tako je i ovaj nevidljivi imetak onaj pravi. Posed i dobra bivaju nepouzdani ako nisu ukorenjeni u ovom sloju. To je jasno pokazano. Ekonomski pokreti kao da su upereni protiv vlasništva; oni u stvari utvrđuju ko su vlasnici. I to je

pitanje koje se stalno ponovo postavlja i na koje se stalno opet odgovara.

Ko je jednom doživeo požar neke prestonice, ulazak istočnih vojski, taj nikada neće izgubiti budno nepoverenje u odnosu na sve što se može posedovati. To će mu biti od koristi jer će on biti jedan od onih koji, ako to postane nužno, bez prevelikog žaljenja okreću leđa svome imanju, svojoj kući, svojoj biblioteci. Štaviše, zapaziće da je s time istovremeno povezan jedan čin slobode. Samo ko se osvrne, zadesiće ga sudbina Lotove žene.

Kao što će uvek biti prirodâ koje precenjuju posed, tako nikada ne nedostaju ni takve koje u oduzimanju imovine vide univerzalan lek. Ali, drukčija preraspodela ne znači uvećavanje bogatstva - već pre uvećavanje konzuma, kao što se to može posmatrati na primeru svake seoske šume. Lavovski ideo bez sumnje dopada birokratiji, pre svega kod onih deoba kod kojih opstaju samo tereti: od zajedničke ribe preostaju kosti.

Važno je pri tom da se razbaštinjeni izdigne iznad ideje individualne pljačke što je počinjena na njemu. Inače će u njemu ostati trauma, jedno unutrašnje opstajavanje gubitka koje onda biva vidljivo u građanskom ratu. Imanje je, naravno, dato drugom, i stoga se valja bojati da će razbaštinjeni pokušati da se obešteti na drugim poljima, a kao najbliže od njih nudi se teror. Zato je, možda, preporučljivo reći sebi da će čovek nužno i u svakom slučaju postati žrtvom, mada uz različita i promenljiva obrazloženja. Situacija je, viđena sa drugog pola, istovremeno situacija finalne trke kod koje takmičar troši poslednje snage videći pred sobom cilj. Sasvim slično ovom, ni kod prijavljanja kapitala ne radi se o čistom izdatku, već o investiranju imajući u vidu nove i nužne poretki, pre svega vladanje svetom. Čak se može reći: izdaci jesu i bili su takvi da ukazuju ili na propast ili na jednu ekstremnu mogućnost.

To su uvidi u stvari koji se ne mogu pretpostaviti kod običnog čoveka. A ipak oni žive u njemu, i to na jedan način mirenja sa sudbinom, plaćanja danka vremenu, koji svaki put pleni i začuđuje.

Tamo gde oduzimanje imovine treba da pogodi vlasništvo kao *ideju*, neminovna posledica biće ropstvo. Poslednja vidljiva imovina ostaje telo i njegova radna sposobnost. Ali preterana su strahovanja sa kojima duh predusreće takve mogućnosti. Pa potpuno su dovoljni i užasi sadašnjosti. Jezovite utopije, poput one Orvelove, su ipak korisne, mada autor ne poseduje predstavu o istinskim i nepromenljivim odnosima moći na ovoj Zemlji i predaje se užasu. Takvi romani liče na duhovne eksperimente kojima se možda izbegne poneki zaobilazan put i lutanje praktičnog iskustva.

Posmatrajući ovde proces ne "na brodu", već sa gledišta odmetanja u šumu, mi ga podređujemo forumu suverenog pojedinca. Od njegove odluke zavisi šta će hteti da smatra imovinom i kako će hteti da je potvrdi. U jednom vremenu kao što je ovo on će dobro činiti ako pokazuje malo ranjivih mesta. On će, dakle, snimajući situaciju morati da razlikuje između stvari koje ne zaslužuju žrtvu i stvari za koje se vredi boriti. One su neotuđive stvari, prava imovina. One su, takođe, stvari koje čovek, kao Bijant* svoje, nosi sa sobom ili koje, kako kaže Heraklit, spadaju u posebnu vrstu koja je čovekov demon. U njih spada i otadžbina koja se nosi u srcu i koja se odavde, iz skučenog prostora, popunjava ako je u neskučenom, u svojim granicama, zadobila povrede.

Sačuvati sopstvenu vrstu teško je - i utoliko teže što je se opterećenije imovinom. Ovde preti sudbina onih Španaca pod Kortesom koje je u "tužnoj noći" teret zlata, od kojeg nisu hteli da se rastanu, povukao zemlji. Zato je i bogatstvo koje je sadržano u sopstvenom biću ne samo neuporedivo dragocenije, ono je izvor svakog vidljivog bogatstva uopšte. Ko je ovo uvideo, shvatiće i da vremena koja rade za jednakošt svih ljudi radaju sasvim druge plodove od očekivanih. Ona uklanjaju samo ograde, rešetke, sekundarnu podelu i upravo time proširuju prostor. Ljudi jesu braća, ali oni nisu isti. U tim masama uvek se kriju pojedinci koji su po prirodi, to jest u svom bivstvu, bogati, otmeni, dobri, srećni i moćni. Ka njima se u istoj meri u kojoj se širi pustinja sliva obilje. To dovodi do novih moći i do novog bogatstva, do novih deoba.

Čovek bez predrasuda će možda istovremeno videti da se u vlasništvu krije jedna mirujuća, dobrotvorna snaga, i to ne samo za vlasnika. Pa čovekova priroda nije samo stvaralačka, ona je i rušilačka, ona je njegov dajmonion. Ako padnu brojne male granice koje je skučavaju, ona se uspravlja poput oslobođenog Gulivera u zemlji patuljaka. Tako konzumiran posed pretvara se u neposrednu, u funkcionalnu silu. Tada se vide novi titani, moćnici. I ovaj prizor ima svoje granice, ima svoje vreme. On ne stvara dinastiju.

Možda ovo objašnjava zašto, posle vremenâ u kojima se na sva usta kazivalo o slobodi, vladavina ponovo dobija čvršće temelje. Tome čoveka vode i strah i nada. On robuje neizbrisivom instinktu za monarhiju, i onda kada za kraljeve zna još samo iz panoptikuma. Ne prestaje da čudi sa kakvom pažnjom i voljom je on prisutan tamo gde se ispoljava nova

* Bijant iz Prijene, 625-540 pre Hrista, grčki državnik i sudija, znamenit besednik, jedan od sedmorice grčkih mudraca. Prema Ciceronu, od njega potiče izreka: *Omnia mea mecum porto - Sve svoje nosim sa sobom.* - Prim.prev.

liderska pretenzija, svejedno sa koje strane i od koga. Ako se negde preuzme vlast, onda se vazda, čak i kod protivnika, za to vezuju velike nade. Ne može se reći ni da pobednik biva neveran. Ali on ima fini osećaj da li će moćnik ostati veran samom sebi i da li će istrajati u ulozi koju je sebi dodelio. Uprkos tome, narodi nikad ne gube nadu u nekog novog Ditrha, novog Avgusta - princa čiji zadatak najavljuje neka konstelacija na nebnu. Oni slute da mit poput zlatne riznice počiva pod samom istorijom, pod samim premerenim dnom vremena.

33

A može li se bivstvo u čoveku uopšte uništiti? Po ovom pitanju dvoje se ne samo konfesije, već i religije - na njega se može odgovoriti samo polazeći od vere. Bilo da se to bivstvo prepoznaje kao sreća, duša, večna i kosmička čovekova postojbina - vazda će biti jasno da napad na njega mora poticati iz najmračnijeg bezdana. I danas, kada vladajući pojmovi obuhvataju samo površinu tog procesa, sluti se da su u toku nasrtaji koji ciljaju na nešto drugo, ne samo na konfiskacije ili likvidacije. Na takvoj jednoj slutnji temelji se prebacivanje zbog "dušumorstva".

Takvu reč može da iskuje samo već oslabljen duh. Ona će neprijatno dotaći svakog ko poseduje predstavu o besmrtnosti i porecima koji se zasnivaju na njoj. Gde ima besmrtnosti, čak gde postoji samo vera u nju, tu se mogu pretpostaviti i tačke na kojima čoveka ne može stići ili ugroziti, a kamo li uništiti, nikakva sila i prisila ovog sveta. Šuma je svetilište.

Panika koja se danas vidi na sve strane već je izraz jednog načetog duha, jednog [pasivnog nihilizma], koji predstavlja izazov za onaj aktivni. Naravno, najlakše je zastrašiti onog koji veruje da će, ako se izbriše njegova prolazna pojava, svemu doći kraj. To znaju novi robovlasci, i na tome se za njih temelji značaj materijalističkih učenja. Ona u ustanku služe uzdrmavanju poretku, a posle zadobijanja vlasti treba da ovekoveče strah. Ne treba više da postoje bastioni na kojima se čovek oseća zaštićen i time lišen straha.

S obzirom na to, važno je znati da je svaki čovek besmrtan i da je u njemu večan život, neistražena, a ipak nastanjena zemlja, koju on sam možda poriće, ali koju nijedna vremenska sila ne može da mu oduzme. Prilaz kod mnogih, čak kod većine, možda liči na bunar u koji su vekovima bacani krš i šut. Ako se oni raskrče, na dnu će se naći ne samo

izvor, već i stare slike. Čovekovo bogatstvo beskrajno je veće nego što on sluti. To je bogatstvo koje niko ne može da oduzme i koje tokom vremenâ stalno vidljivo nadolazi, pre svega kada bol otkopa dubinę.

To je ono što čovek želi da zna. Ovde je centar njegovog vremenskog nemira. To je uzrok njegove žedi što se pojačava u pustinji - a ta pustinja je vreme. Što se vreme više proteže, što svesnije i obaveznije, ali i što praznije biva u svojim najmanjim delovima, to žešća biva žeđ za nadmoćnim mu porecima.

S pravom, dakle, žedni očekuje od teologa da ublaži njegovu patnju, i to prema prateološkom uzoru štapa koji iz stene izbija vodu. A ako se duh po ovim najvišim pitanjima obraća filozofima i zadovoljava se sve jestinijim tumačenjima sveta, onda to ne znači da su se izmenile osnove, već da posrednici nisu više pozvani da zadu iza zavese. U takvom stanju nauka je bolja, jer u šut koji zakrčuje prilaze i ulaze spadaju i velike stare reči koje su prvo postale konvencija, pa onda nevolja, a na kraju naprosto dosadne.

Reči se kreću sa brodom; mesto *one jedne reči* je šuma. Ta reč počiva među rečima poput zlatne podloge pod ranom slikom. A ako ta reč više ne oživljava reči, onda se pod njihovom bujicom širi strašno čutanje - prvo u hramovima koji se pretvaraju u raskošne nadgrobne spomenike, a onda u predvorjima.

U velike dogadaje spada okretanje filozofije od spoznaje ka jeziku; ono duh dovodi u tesan dodir sa jednim prafenomenom. To je važnije od svih otkrića fizike. Mislilac stupa na polje na kojem je konačno opet moguć savez ne samo sa teologom, nego i sa pesnikom.

34

Da prilaz izvorima mogu da otvore zastupnici, posrednici: u tome je jedna od velikih nada. Ako u *nekoj* tački uspe pravi dodir sa bivstvom, onda to uvek ima moćna dejstva. Istorija, čak i uopšte mogućnost da se datira vreme, temelji se na takvim procesima. Ona dodele lena prikazuje stvaralačkom prasnagom koja biva vremenski vidljiva.

To se ispoljava i u jeziku. Jezik spada u čovekovu imovinu, u svojebitnost, u baštinu, u otadžbinu, koja mu pada u deo, a da on ne poznaje njen obilje i bogatstvo. Jezik ne liči samo na vrt čijim se cvetovima i plodovima naslednik krepi do u svoju najdublju starost; on je i jedan od velikih obrazaca za sva dobra uopšte. Kao što svetlost čini *vidljivim*

svet i njegovo stvaranje, tako ga jezik čini u samoj srži shvatljivim i bez njega se ne može zamisliti ključ za njegova blaga i tajne. Zakon i vladavina u vidljivim, i čak nevidljivim carstvima počinju sa imenovanjem. Reč je materija duha i kao takva služi za najsmelije mostogradnje; ona je istovremeno najviše sredstvo moći. Svim konkretnim i zamišljenim zasedanjima, svim zdanjima i vojnim putevima, svim sudsrima i ugovorima prethode otkrivenja, planiranja i prizivanja u reči i jeziku i prethodi pesma. Čak se može reći da postoje dve vrste istorije, jedna u svetu stvari, druga u jeziku; a ova druga obuhvata ne samo viši uvid, već i delatniju snagu. Čak se i vulgarnost mora stalno krepiti tom snagom, i kada srlja u nasilništvo. Ali patnje prolaze i preobražavaju se u pesmi.

Stara je zabluda da se iz stanja jezika može zaključivati o tome da li se može očekivati pesnik ili ne. Jezik se može nalaziti u potpunom raspadu, a pesnik iz njega može izaći poput lava koji dolazi iz pustinje. Isto tako, posle punog behara može da izostane plod.

Jezik ne živi po sopstvenim zakonima jer bi, inače, svetom vladali gramatičari. U prauzroku reč više nije obrazac, nije ključ. Ona biva identična sa bivstvom. Ona postaje stvaračka moć. A *tamo* leži ogromna, neprocenjiva snaga. *Ovde* dolazi samo do aproksimacija. Jezik tka oko tišine kao što se oaza smešta oko izvora. A pesma potvrđuje da je ulazak u bezvremenske vrtove uspeo. Vreme onda živi od toga.

Čak u epohama u kojima je jezik spao na sredstvo tehničara i birokrata i gde on, da bi dočarao lažnu svežinu, pokušava da pozajmljuje od šatrovačkog govora, on ostaje sasvim neoslabljen u svojoj mirujućoj moći. Sivilo, prašnjavost lepi se samo na njegovu površinu. Ko kopa dublje, stiže u svakoj pustinji do vodonosnog sloja. A sa vodom narasta nova plodnost.

PREGLED

1. Pitanja koja nam se upućuju pojednostavljaju se i poos्�travaju.
2. Ona gone na Ili-Ili, kao što to nagoveštavaju izbori.
3. Sloboda da se kaže *ne* planski se ograničava.
4. Ona treba da učini očiglednom nadmoć postavljača pitanja
5. i ostala je smeо čin na koji se odlučuje možda jedan od stotine.
6. Taj smeо čin odigrava se na taktički pogrešnom mestu.
7. To ne treba da bude prigovor njegovom etičkom značaju.

8. Odmetanje u šumu predstavlja nov odgovor slobode.
9. Slobodni su moćni i u sićunoj manjini.
10. Vreme je si-

romašno velikim ljudima, ali ono daje likove. 11. Ugroženošću se formiraju male elite. 12. Uz dva lika, Radnika i Neznanog junaka, kao treći stupa Odmetnik. 13. Strah 14. može da savlada pojedinac 15. ako se spozna u svojoj moći. 16. Odmetanje u šumu kao slobodno ponašanje u katastrofi 17. nezavisno je od političko-tehničkih prednjih planova i njihovih grupisanja. 18. Ono ne protivureči razvitku 19. već odlukom pojedinca unosi u njega slobodu. 20. U njemu čovek sreće samog sebe u svojoj nepodeljenoj i neuništivoj supstanci. 21. Ovaj susret obuzdava strah od smrti. 22. Ovde i crkve mogu samo da asistiraju 23. jer čovek je usamljen u odlučivanju 24. i teolog, doduše, može da ga učini svesnim njegove situacije, 25. ali ne može da ga izvede iz nje.

26. Odmetnik sopstvenom snagom prekoračuje nulti meridijan. 27. Na područjima lekarstva, 28. prava 29. i ratovanja njemu pripada suverena odluka. 30. On ni u pogledu morala ne dela prema doktrinama 31. i zadržava za sebe priznavanje zakona. Ne učestvuje u kultu zločina. 32. On odlučuje o vrsti i potvrđivanju svoga imetka. 33. On je svestan nenapadljive dubine 34. iz koje i reč svaki put ispunjava svet. Tu je sadržan nalog za "Sada i ovde".